



**37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia  
Állam- és Jogtudományi Szekció**

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:  
*Károli Gáspár Református Egyetem*  
*Állam- és Jogtudományi Kar*

---



Állam- és Jog-  
tudományi Szekció

**Életképek a római Britanniából:  
Joggyakorlat és jogtudomány**

**Kézirat lezárásának dátuma:**

**2024/12/10**

A dolgozat szerzőjeként nyilatkozom, hogy a dolgozat készítése során, a dolgozat érdemi tartalmát illetően nem használtam mesterséges intelligenciát.

## Tartalomjegyzék

|                                                           |    |
|-----------------------------------------------------------|----|
| I. Bevezetés.....                                         | 3  |
| II. Történeti rész.....                                   | 4  |
| II.1. Általános történelmi háttér .....                   | 4  |
| II.2. A római jog helyi alkalmazásának főbb vonásai ..... | 6  |
| III. A <i>cursus honorum</i> fejlődése .....              | 8  |
| IV. <i>Ius publicum in Britannia</i> .....                | 16 |
| V. <i>Arbitrium in Britannia</i> .....                    | 21 |
| VI. A római végrendeletekről általánosságban .....        | 24 |
| VII. Antonius Silvanus végrendelete .....                 | 27 |
| VIII. Egy végrendelet Walesből .....                      | 29 |
| IX. Zárszó .....                                          | 35 |
| Bibliográfia .....                                        | 36 |
| Internetes források.....                                  | 36 |
| Szakirodalom.....                                         | 36 |

## I. Bevezetés

Tanulmányom a Britannia provincia joggyakorlatának, a tartományi lakosok mindennapi jogügyleteinek kérdéseit tárgyalja. A britanniai jogéletről tanúskodó források elemzését azért tartom szükségesnek, mert az e területről származó írásos emlékek „beszélő bizonyítékokként” (*speaking evidence*) ma is képesek új információkkal gyarapítani római jogi, jogtörténeti ismereteinket. Szeretném megmutatni, hogy a perifériákban, azaz a római központtól legmesszebb elhelyezkedő provinciákban, mely esetleges különbségekkel valósult meg a jogalkalmazás mint ahogy az az *Urbs Aeterna*-ban történt.

Erről ír többek között Ludwig Mitteis, 19. századi német jogtudós, aki műveiben élesen elválasztotta a központi joggyakorlatot a perifériáktól<sup>1</sup>, arra utalva, hogy a központtól távol eső területek e tekintetben alacsonyabb rendűeknek számítottak, igazságszolgáltatási tevékenységükre nem volt jellemző az a fajta kiváló működés, ami a belső területekre viszont igen<sup>2</sup>. Ennek dacára, ha megvizsgáljuk, hogy mi volt eme álláspont keletkezésének a történelmi kontextusa, egyértelműen láthatjuk az akkori német ideológia befolyását. Ugyanis az akkori tudományos korszak része volt az a felvetés, hogy a Római Birodalomhoz kapcsolódó történelmi eseményekből és annak törvényeiből származó tudás valamilyen módon alkalmazható az általuk nemzeti szinten tapasztalt problémák megoldásának elősegítésében. Úgy tartották, hogy a *ius Romanum* a rómaiak egyik eszköze volt arra, hogy meghódítsák az őket körbevevő népeket, és hogy azoknak megmutassák a dominanciájukat, és büszkélkedhessenek felsőbbrendűségükkel.

A másik fennakadásunk ezzel a megállapítással kapcsolatban az, hogy Mitteis szinte csak a „Görög-kelet” (Egyiptomot is beleértve) régióval foglalkozott munkássága során, amely igenis különbözött a latin nyugattól, mivel ezek a térségek részletesen kidolgozott írott jogrendszerekkel rendelkeztek már a rómaiak érkezése előtt is, ahol valóban többnyire írott volt a jog, és kevésbé volt szóbeli hagyomány. Így nehezebb volt alkalmazni a római jogot, mivel figyelembe kellett venni ezeket a helyi írott forrásokat. Ez utóbbi megállapítás viszont nem igaz a gallikus, ibériai, líbiai, és germán provinciákra, ahol általánosságban beszélve, az íratlan szokásjog dominált. Ez a másik szituációval ellentétben könnyű helyzetet teremtett a

---

<sup>1</sup> Ezen a téren egyik legmeghatározóbb műve: Mitteis, Ludwig: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches*, 1891

<sup>2</sup> du Plessis, Paul: *Provincial law in Britannia*, Oxford University Press, 2020 – 21. fejezet

rómaiaknak saját jogi normáik helyi alkalmazására, hiszen nem volt más írott jogforrás, amivel össze kellett volna egyeztetniük a római jogot.<sup>3</sup>

Ezen megállapítás szerint jelentős különbségeket kellene látnunk a két térség jogrendszerei között. Azonban ezt, az elsősorban Humfress által előterjesztett feltételezést több kutató is túlságosan leegyszerűsítőnek és egyoldalúnak tartja<sup>4</sup>. Elsődlegesen azért, mert a helyi populációkat passzívnak állítja be, melyek a szokásaikat alárendelni hagyták az idegen, „oktrojált” jognak, pedig markáns példákkal rendelkezünk, melyek ezt a felvetést megcáfolják. Ilyen volt például Kr.e. 60-ban a *Boadicea*-féle *Icenus* felkelés, melynek *casus belli*je a rómaiak a helyi nép hagyományai iránt tanúsított közömbösségének megnyilvánulásából származott<sup>5</sup>. A római *militia* ugyanis hadjáratokat indított Kr.e. 58 és 60 között *Anglesey* szigete ellen, mely a *druidák* otthonaként nagy vallásos jelentőséggel bírt a terület bennszülött népessége számára. Az imént említett felkelés pusztításának eredményeképpen több római város is elpusztult, mint például Colchester, London, és Verulamium<sup>6</sup>.

Dolgozatom másik fő csapásvonalának kifejtésében Anthony R. Birley írásai igen meghatározó szereppel bírnak. *The Roman Government of Britain*<sup>7</sup> című könyvében részletes beszámolót találunk a térség közjogi intézményeiről, többek között a *cursus honorum*ról, valamint az azt teljesítő államférfiak pályafutásáról és hivatalban eltöltött idejük legfontosabb rendelkezéseiről.

Mielőtt felvázolnám a tartomány közjogi joggyakorlatának összefogó képét, azt gondolom, muszáj először szót ejtenem a korszak történelmi, jogtörténeti és politikai háttéréről.

## II. Történeti rész

### II.1. Általános történelmi háttér

Szinte köztudott tény, hogy Julius Caesar Kr.e. 55-ben hódító hadjáratával megkezdte a római *occupatio* korszakát Britanniában, azonban a rákövetkező évre már el is hagyta a szigeteket<sup>8</sup>. Mégsem ez volt a legelső érintkezése a két kultúrának, a két térség között már régóta léteztek

---

<sup>3</sup> Humfress, Caroline: *Laws' Empire: Roman Universalism and Legal Practice*, 2014

<sup>4</sup> du Plessis, Paul, 2020 – 21. fejezet

<sup>5</sup> Nem tudjuk teljes pontossággal meghatározni, hogy mi volt a felkelés kitörésének az oka, csupán Tacitus narratívájára tudunk érdemben támaszkodni. Több elmélet is létezik ezzel kapcsolatban, például egyes történészek szerint a helyi öröklési tradíciók semmibevétele is sérelmezhetette a helyi populáció.

<sup>6</sup> Millett, Martin; Revell, Louise; Moore, Alison: *The Oxford Handbook of Roman Britain*, Oxford Handbooks, 2016 – „Introduction” c. fejezet

<sup>7</sup> Anthony R. Birley: *The Roman Government of Britain*, Oxford University Press, 2005

<sup>8</sup> Caesar, *Gallic Wars*, V

kereskedelmi útvonalak, például a mai La Manche csatornán keresztül, amely viszonylag nagy forgalomnak örvendhetett. A további hódítást *Cunobelinus* király halála előlegezte meg Kr.e. 42-ben, akinek a dél-britanniai földek fölötti erős uralma addig visszaszorította a rómaiak területi expanzió iránti ambícióját. Rezsimjének szilárd mivoltát jól demonstrálja az, hogy pénzverő tevékenységet kezdeményezett, és az ebből származó érméken „*Rex Brittonum*”-ként tüntette fel magát. Halálára reagálva *Claudius* császár 40.000 katonát mozgósított<sup>9</sup>, hogy a meggyengült déli területeket elfoglalják, amelyben végül sikerrel jártak. A hadjárat lezárásakor, *Camulodunum* (a mai Colchester) elfoglalásával, tizenegy brit király adta meg magát a császárnak<sup>10</sup>. Így alakult ki a római Britannia, ahová ezután folyamatosan özönlöttek be az új letelepedők. Az új letelepedők elsősorban a Britanniához legközelebb levő Galliából érkeztek, ahol a nép összetétele és nyelve sokban hasonlított az új provinciához. A Rómaiak fennhatóságát fenyegető *Boadicea* által vezetett *Icenus* felkelést levertek Kr.u. 61-ben. Ezt követően a rómaiak konszolidálták pozíciójukat<sup>11</sup>, majd újra terjeszkedtek a szigeten, a provincia határait a mai Skóciáig, Walesig, és Cornwallig kiterjesztve, olyan erődítményekkel megerősítve, mint Hadrianus fala északon, amely a *Piktek* elleni védelem eszközéül szolgált. Míg hivatalosan az egész terület római kormányzás alatt állt, a gyakorlatban inkább azt látjuk, hogy ennek a kormányzásnak a mértéke, illetve jellege nem volt mindenhol azonos és egységes. E tekintetben három részre tagolhatjuk a szigeti földeket: elsőként azokra a térségekre, amelyek a római szokásokat és hagyományokat átvették, másodszor azokra, amelyek állandó katonai felügyelet alatt álltak, és végül azokra, amelyekre a rómaiak nem gyakoroltak közvetlen hatást. Az első kategóriához tartozó esetekben, ahol az alapul vett *coloniai* kormányzás állt fenn, jellemzően a délkeleti területeken, a rómaiakat megelőző törzsek vezetői teljes mértékben átvették a római nép szokásait és hagyományait, melynek köszönhetően befolyásuk virágzott. A birodalmi adminisztráció, ahol lehetséges volt, megpróbálta bevenni szerkezetébe azokat, akik a földek feletti befolyással rendelkeztek, bármilyen törzshöz vagy néphez is tartoztak, megerősítve hatalmi pozíciójukat a hozzájuk rendelt funkciók ellátásáért cserébe. A kormányzás legfontosabb feladata a rendfenntartás és a jogviták eldöntése volt. Ezeknek a feladatoknak az ellátása főként a kormányzóra, a tartomány pénzügyeiért felelős tisztviselőre, a *procuratorra*, és az őt támogató hivatalnoki rétegre tartoztak (tipikusan katonai szolgálatban voltak). Ezek a tisztségek a római haderő mellett a

---

<sup>9</sup> Millett, Martin; Revell, Louise; Moore, Alison, 2016 – „Introduction” c. fejezet

<sup>10</sup> Claudius, 17

<sup>11</sup> Tacitus, *Agricola* XVI

helyi törzsszövetségek vezetőire is számítottak a béke és jogrend fenntartásában, a feldolgozóipar tevékenységének elősegítésében, és az adóbeszedésben.

A provincia legtöbb területe még lakatlan volt, ezeknek csak egy része volt tényleges katonai megszállás alatt a rómaiak által. Biztosak lehetünk benne, hogy ezeken a vidékeken a jogvitákat, amelyek nem hordoztak különös jelentőséget a katonaság vagy a római állam szemében, úgy rendezték az ottélők, ahogyan a római megszállás előtt tették, szokásjog alapján, írásos nyomok nélkül.

## II.2. A római jog helyi alkalmazásának főbb vonásai

Az előző részre építkezve, összefoglalóan azt tudjuk mondani, hogy a Brit-szigeteken létesült provinciának története helyi-közzel egy generációval a birodalom alapítása előtt kezdődik, és hanyatlása négy évszázad után pont annak a birodalmi rendszernek a hanyatlásával állt elő. A szigetekről való kivonulás után a világtörténelemnek még száz évet kellett várnia a Jusztiniánuszi kodifikációra, tehát ez már nem gyakorolhatott hatást az ottani jogalkalmazásra<sup>12</sup>. Azonban biztosak lehetünk abban, hogy a provinciákra jellemző joggyakorlat Britanniában is kialakult, annak ellenére, hogy erre nem találunk sok konkrét utalást.<sup>13</sup> Például tudjuk a provinciai joggyakorlatról általánosságban, hogy a provinciák adminisztratív kerületei maguk választhatták magisztrátusaikat, akik a legsúlyosabbak kivételével eljártak minden ügyben. Továbbá tudjuk azt is, hogy az egyes községek politikai adminisztrációja a *decuriones* kezében volt, akik a község választott tanácsstagjai voltak. Az ő általuk választott *duumviri* (magisztrátus-párok) közül a legidősebb páros a *duumviri iure dicundo*-t alkották, akik elsőfokon jártak el kisebb súlyú büntető- és polgári peres ügyekben. Az ő bírósági fórumukról történő fellebbezés esetén a jogorvoslati kérvény tárgyának elbírálása már az illetékes helytartó hatáskörébe tartozott.

További fontos vizsgálati szempontja a provinciai joggyakorlatnak a helyi jog szokásjoghoz való viszonya, illetve utóbbi tiszteletben tartása. A 212-es *Constitutio Antoniniana* hatálybalépése elméletben megváltoztatta volna teljesen a provinciai joggyakorlatot, azonban a gyakorlatban azt látjuk, hogy ez mégsem így történt. A *constitutió*val Antonius Caracalla császár a birodalom minden alattvalójára kiterjesztette a római polgárjogot a *Latini Iuniani* és

---

<sup>12</sup> Roebuck, Derek; de Loynes de Fumichon, Bruno: Roman Arbitration, Oxford, Holo Books: The Arbitration Press, 2004 – 39-42. oldal

<sup>13</sup> Britannia esetében ismerünk egy ilyen témájú római kori forrást, a walesi Caerwentből, amely önálló kormányzott jogokkal ruházta fel az ottani „Silure” népet. Erről bővebben: Faulkner, Neil: *Decline and Fall of Roman Britain*, Stroud, Tempus, 2000 című művében – 34. oldal

a *dediticius*nak minősülők kivételével. Az *edictum Caracallae* néven is említett *constitutio* Rómát városközpontú államból formálisan is birodalommá tette, de egyébként is nagy jelentőséggel bír a római jogfejlődésben, hiszen kibocsátása után fokozottan érvényesült a birodalmi jog és a helyi népjogok kölcsönhatása<sup>14</sup>.

A helytartók diplomatikusan és óvatosan alkalmazták a római jogot az *edictum* szerinti új polgárokkal szemben. Jellemzően a helytartók jogsértések esetén megvizsgálták az adott település vagy nép szokásait, hogy a tárgyalthoz hasonló ügyek elbírálásából tudjanak merítkezni<sup>15</sup>. Míg tehát igaz, hogy alkalmazásra került a szokásjog, a római uralom természetesen nem engedte meg a magánbosszút, és jelentősen korlátozta a civil lakosok fegyverviselését. A római és népjogok közötti kölcsönhatásról röviden beszámol Földi András és Hamza Gábor római jogi tankönyvükben, melyben megállapítják, hogy a nyugati provinciákban, nevezetesen Galliában és Hispániában (így tehát Britanniában is), lakó népek alacsonyabb kulturális színvonala, törzsi szokásainak fejletlensége a latin nyelv gyors elterjedését biztosította, s így egyúttal a római jog gyors behatását is segítette. A gazdasági viszonyok elmaradottsága miatt a római jog finoman csiszolt formáinak egyszerűsödése mellett nyerhetett az alkalmazást. Ezzel tehát kijelenthetjük, hogy ekkortól megindul a posztklasszikus nyugati vulgárjog kialakulása<sup>16</sup>.

A nyelv is fontos szerepet játszik a témában. Természetesen a latin volt a privilegizált nyelv, többek között azért, mivel mind a katonaskodás (a zsoldosok kivételével), mind a köztisztviselés feltételét képezte a latin ismerete, illetve az író- és olvasóképesség. Ebből következik az, hogy a nagyobb jelentőségű jogviták legtöbbször latinul zajlottak. Ezenfelül, a szigeten túli kereskedelemről fakadó vitákat is minden bizonnyal a római jogi normák alapján döntötték el.

Ami az általunk ismert Britanniához kötődő konkrét jogforrásokat illeti, a szövegek többsége a Jusztinánuszi Institúciókból, a Digestából, illetve a Theodosiusi Kódexből ered.

Ezek közül témánk szempontjából talán kiemelt fontosságú a Theodosiusi Kódex. Ami keletkezésének körülményeit illeti, Kr.u. 438-as kihirdetésével időben megelőzi a császári rendeletgyűjtemény a *justinianusi* kodifikációt, arra közvetlen hatást gyakorolva. II. Theodosius kelet-római és III. Valentius nyugat-római császárok közös 429-es rendelete alapján kezdték el jogtudósaik összegyűjteni az addigi császári rendeleteket a kódexhez. Az

---

<sup>14</sup> Földi András, Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Novissima kiadó, 2023

<sup>15</sup> Edwards, Mark: Approaching Late Antiquity: the Transformation from Early to Late Empire, Oxford, Oxford University Press, 2003 – 109-132. oldal

<sup>16</sup> Földi András, Hamza Gábor, 2023 – 53-54. oldal, 5. A magánjog fejlődése a provinciákban

összeállítása 435 és 438 között folyt, majd 438-as kihirdetését követően 439 január 1-jén lépett hatályba a gyűjtemény<sup>17</sup>. Mintegy 2500 törvényi rendelkezést összefogva<sup>18</sup>, a mű tizenhat könyvből áll, melyeket a szerkesztők további címekre osztottak. Tartalmát tekintve elsősorban a római közjogba nyújt bepillantást, azonban magánjogi szabályokat is találunk benne, kiváltképp a másodiktól ötödik könyvekben, valamint a nyolcadik könyvben. Az egyértelmű közjogi túlsúlyból, a magánjog meglepően csekély jelenlétéből arra következtetnek kutatók, hogy ez az aránytalanság egy „*grande lacuna*”<sup>19</sup>-ként, azaz egy nagy hiányossággént értékelhető a kódex tartalmából<sup>20</sup>.

Ugyanis tudniillik, hogy az imént felsorolt jogforrások számtalan korábbi jogtudós és a császári kancellária konkrét ügyekben írt véleményeit emeli törvényerőre, s ezek között szerepelnek az említett esetek. A császárok véleménye, amely magában törvényerejű volt, *rescriptum* formájában került megfogalmazásra, melyet a következőképpen definiálhatunk: „*Responsum* szerű, de a dolog természeténél fogva kötelező erejű császári válaszirat, amelyben kivált Traianus után szokták a császárok jogi kérdésekről alkotott véleményüket közölni a hozzájuk forduló magán vagy hivatalos személyekkel. [...] A hosszasan kifejtett válasziratok neve *epistulae* volt; az olyanoké pedig, amelyeket egész községekhez vagy testületekhez intézett a császár, *sanctiones pragmaticae*. Az ilyen r-t későbbben a *quaestor sacri palatii* állította ki, a császár pedig bíborszínű tintával hitelesítette.”<sup>21</sup> A kodifikáció előtt törvény szabályozta ezeknek a császári válaszkoknak a hatályát, azt rögzítve, hogy nem szolgálhatnak precedensként jövőbeli jogesetek elbírálására nézve, csakis az aktuális jogesetknél vehetők figyelembe.<sup>22</sup>

### III. A *cursus honorum* fejlődése

A korszak, s a térség joggyakorlatának ismertetése után az alábbiakban dolgozatom egyik fő kérdéskörével, a *cursus honorum* intézményének helyi érvényesülésével foglalkozom.

---

<sup>17</sup> Sály Pál: Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében, Budapest, Szt. István Társulat, 2009

<sup>18</sup> Honoré, Tony: Theodosian Code, Oxford Classical Dictionary, 2016

<sup>19</sup> De Robertis, Francesco Maria: La 'grande lacuna' – per la materia privatistica nel Codice Teodosiano, Napoli, AARC XIV, 2003, 261-264. oldal

<sup>20</sup> Sirks, A. J. Boudewijn: *The Theodosian Code: A Study*, Studia Amstelodamensia, 39, 2007

<sup>21</sup> Arcanum Kézírókönyvtár / Ókori lexikon / R / Rescriptum - <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-okori-lexikon-CA894/r-CC9D0/rescriptum-CCA01/>

<sup>22</sup> Edwards, Mark, 2003 – 109-132. oldal

A latin terminust angolul „course of honour” -ként fordítják, mely az állami hivatalokra való megválaszthatóság rendszerére, a *magistratusi* tisztségek betöltésének sorrendjére utal. Ilyen szabályozási pont például a római történelem során egyre jobban differenciálódó korhatárok, melyeknek elérése elengedhetetlen volt egyes tisztségek vállalásához<sup>23</sup>. A *cursus honorum* mai szemlélettel egy karrier-útmutató a politikailag ambiciózus római polgárjoggal rendelkező személyek számára, egy ranglétra, melynek legalsó fokán a *quaestor*, legmagasabbján pedig a *consul* tisztsége állt. Főszabály szerint mindegyik tisztség egy korbéli és egy tapasztalatbeli elvárást szabott az előrehaladni kívánóknak. A *cursus* követése, s annak véghezvitele a római politika-kultúra egyik legjelentősebb közéleti teljesítményének számított. Egyúttal azonban egy rendkívül versengő szféra volt, mely rengeteg munkát s anyagi hozzájárulást igényelt, ezáltal a gyakorlatban leginkább a társadalmi elit haladhatott rajta sikeresen. Ezen hátránya ellenére egy olyan alapot biztosított a római társadalom számára, mely elősegítette stabilitásának s kontinuitásának fennmaradását. Emellett egyfajta kötelesség-érzetet teremtett a politikusok számára, hogy felhatalmazásukkal a közjót, valamint a köztársaság elveinek érvényesülését szolgálják.

A *cursus* normatív erejének dacára sosem volt statikus, fejlődését több törvényen keresztül követhetjük, melyek elsősorban a következőket vonták szabályozás alá: a korhatárt, a tisztek viselése közötti intervallumokat, a tisztségek iterációit, s azok betöltésének sorrendjét.

A királyság időszakában még nem létezett a *cursus*, a formalizált hivatalok hiányának okán, azonban a királynak voltak tisztviselői, kik az általa kiszabott feladatköröket látták el<sup>24</sup>. A királyság bukása után *consulok*, *praetorok*, és *quaestorok* kerültek kinevezésre az adminisztratív, bírói, és fiskális feladatok ellátására. Ezzel a folyamattal egyidejűleg kezdett el kialakulni az említett köztársasági hivatalok közötti hierarchia, a *cursus* megelölegezve<sup>25</sup>. Az előző években<sup>26</sup> a kutatók a *cursus honorum* politikai és szociális változásokra gyakorolt hatását vizsgálták, illetve azt is, hogy egyes politikusok karrierjére hogyan hatott ki, hogyan befolyásolta politikai stratégiájukat s ambícióikat<sup>27</sup>.

Ahogy már említettem, a *cursus honorum* feltételrendszere a rómaiak története során nem volt statikus, hanem állandóan változott. A korhatárok fejlődésénél maradva, a köztársaság korai

---

<sup>23</sup> Wojciech J, Kosior: *Cursus Honorum – selected aspects of Roman public law – Law. Human. Environment*, 14(1), 2023 - 49-62

<sup>24</sup> Broughton, T. Robert S.: *The Magistrates of the Roman Republic*, American Philological Association, 1951

<sup>25</sup> Pina Polo, Francisco: *The Triumviral Period: Civil War, Political Crisis and Socioeconomic Transformations*, Libera Res Publica, 2020

<sup>26</sup> 2017-től 2023-ig

<sup>27</sup> Ezen kutatások közül kiemelendő Maurizi, L.: *Il cursus honorum senatorio da Augusta a Traiano Sviluppo formali e stilistici nell'epigrafia latina e greca*, 2013; Sharankov, N.: *Five Official Inscriptions from Heraclea Sintica Including a Record of the Complete cursus honorum of D. Terentius Genatius*, 2021

időszakának szabályozását írott leletek hiányában nem ismerjük, viszont tudjuk, hogy a Kr.e. 4. századtól igenis létezett a életkorra vonatkozó előfeltétel, mely korlátozta az egyes tisztségek pályázóinak körét. A *quaestori* tisztséghez szükséges volt a 30. év betöltése, a Kr.e. 3. századtól az *aedilis*hez 36 év, a *praetor*hoz pedig 39. Ezekkel a határértékekkel biztosítani kívánta az állam a tisztség magába foglalt feladatainak elvégzéséhez szükséges tapasztalat és érett gondolkodás meglétét a jelöltek részéről. A köztársaság hanyatlása alatt merevebbé s formalizáltabbá vált a szabályozás. A *lex Villia Annalis* (Kr. e. 180) hatályba lépésével a *consuli candidatus*okkal szemben követelménnyé vált a 42 év betöltése, valamint a *quaestori*, *aedilisi*, és *praetori* tisztségek előzetes teljesítése. A korai birodalom alatt a *cursus* korhatárokat illető tartalma jelentősen nem változott, kisebb módosításai közé tartozott azonban a *quaestori* feladatok ellátásához szükséges életkor 25 évre csökkentése, míg a *consul* esetében ez 43 életévre emelkedett.

A *cursus honorum* politikai intézménye, mint ahogyan az az egész római államberendezkedésre is jellemző, egymástól eltérő normákat, szabályokat írt elő a társadalom különböző, jogilag is differenciált rétegeire nézve. Így volt tehát az, hogy a Kr. e-i 180. évben bekövetkezett regulációs fordulópontra előtt a szabályozás a következőképpen alakult<sup>28</sup>:

**1. Ábra:** A *cursus honorum* Kr.e. 180. előtt (*ante lex Villia Annalis*)

| Tisztség        | Betöltéshez szükséges életkor |                   |
|-----------------|-------------------------------|-------------------|
|                 | <i>Patrícusok</i>             | <i>Plebejusok</i> |
| <i>Quaestor</i> | 25                            | 30                |
| <i>Aedilis</i>  | 33                            | 35                |
| <i>Praetor</i>  | 33-37                         | 36-40             |
| <i>Consul</i>   | 37-40                         | 40                |

A *senatori* tisztség növekvő relevanciájának köszönhetően alkottatott a *lex Villia Annalis*, melynek célja a *certus ordo magistratum* megteremtése volt (a véglegesség igényével), valamint a *lex* hatálybalépését megelőző jogszabályok egyesítése s pontosítása egy törvény égisze alatt. A jogszabály értelmében a tisztségek betöltésének érvényes sorrendje a következő volt: *quaestor*, *tribunus plebis (aedilis)*, *praetor*, *consul*, majd a volt *consulok* köréből *censor*<sup>29</sup>.

<sup>28</sup> Kosior, 2023 – 53. oldal, **Table 1.** *Cursus Honorum* before 180 BC

<sup>29</sup> Tarwacka, Anna; Zablocki, Jan: *Zymskie prawo publiczne*, Wolters Kluwer Polska SA, 2021

Következő táblázatom a K.e. 180-ban bekövetkezett reformokat, valamint a meglevő adatok eltérését kívánja szemléltetni:

**2. Ábra:** a *cursus honorum* a *Lex Villia Annalis* hatálybalépésekor (K.e. 180)

| Tisztség        | Korhatár |    |    |
|-----------------|----------|----|----|
| <i>Quaestor</i> | 28       | 27 | 25 |
| <i>Aedilis</i>  | 31       | 36 | 37 |
| <i>Praetor</i>  | 34       | 39 |    |
| <i>Consul</i>   | 37       | 42 |    |

Érdemes rögzítenünk továbbá, hogy a fenti szabályozás főszabály szerint békeidőkre, az államberendezkedés szempontjából stabilis időszakokra vonatkozik, ugyanis külső fenyegetés vagy hosszabb időtartamú háború esetén érvényesülését ideiglenesen felfüggesztette az állam. Több kutató is foglalkozott ezen praktikai szemlélettel, a szabályok gyakorlati alkalmazásával, ilyen például T. Parkin, kinek elemzése a következő eredményekre mutat rá<sup>30</sup>. Megállapítása szerint a *quaestori* pozícióra történő kinevezés 29 és 30 év között volt esedékes, az *aedilisre* 36 és 37 év között, a *praetorra* 39 és 40 év környékén, míg *consuli* mandátumszerzésre a feltörekvő politikus 42. és 44. életéve között számíthatott.

A *cursus* fejlődéstörténetének következő fázisa a sullai *lex Cornelia de magistratibus* kiadásában csúcsosodott ki, mely jogszabály a következő változásokat hordozta magában:

**3. Ábra:** a *cursus honorum* a *lex Cornelia de magistratibus* hatálybalépésekor

| Tisztség        | Korhatár |    |
|-----------------|----------|----|
| <i>Quaestor</i> | 30       |    |
| <i>Praetor</i>  | 40       | 39 |
| <i>Consul</i>   | 43       | 42 |

A korhatárok látható emelkedése Sulla *senatus*-reformjával függ össze, melynek keretében a testület létszámát háromszázról hatszázra emelte. Ebből következett, hogy arányosan nőtt a *senatori* tisztségre pályázók száma is, erre tekintettel megemelték a tisztség betöltéséhez szükséges korhatárt, ugyanis általánosságban kevés ember élte meg az előírt életkort<sup>31</sup>.

<sup>30</sup> G. Parkin, Tim: Old Age in the Roman World, JHU Press, 2003

<sup>31</sup> Sály, 2004

Az ezt követő állandó polgárháborúk kora, a *triumviratus* megalakulása, annak szétbomlása, *Caesar* felemelkedése mind megingattá a köztársaság strukturális integritását, ezért a felfokozott viszonyok fennállása alatt a tisztségek betöltésére vonatkozó jogszabályi rendelkezések főszabály szerint nem érvényesültek<sup>32</sup>.

A bizonytalan korszakot követően Augustus *consuli* hatalmat kapott a béke megteremtésére. Néptribunná választották, ezzel vétőjogot nyert és összehívhatta a népgyűlést, törvényjavaslatot terjeszthetett elő és köz-büntetőeljárást is kezdeményezhetett<sup>33</sup>. Életfogytig *censor* lett, ezzel erkölcsbírói jogot nyert Róma minden polgárára felett, összeállíthatta a *senatus* névsorát, s ellenőrizhette az állami pénzügyeket. Megkapta, előbb a birodalom harmadára, majd felére, végül az actiumi csata után egészére az *imperium militarét*, a katonai főhatalmat, forma szerint úgy, hogy *proconsula* lett mindazon provinciáknak, amelyekben légión állomásozott. A *senatus* elnöke, a *princeps senatus* volt, így összehívhatta a testületet és döntési javaslatokat terjeszthetett elé, bár a gyakorlatban a *senatusban*, amely átvette a népgyűlés szerepkörét, inkább a *consulok* valamelyike elnökölt.

Augustus természetesen Rómából kormányzott. A provinciái és ottani seregei élére *legatusok*at állított, akiknek azonban nem volt *imperiumuk*, hanem tőle kaptak mandátumot feladatuk ellátására. A *iurisdictiót* is helyettesként gyakorolták, ezért római polgár nem is volt köteles annak magát alávetni, hanem már az eljárás áttételét is kérhette a *princeps*hez, vagy a felvállalt eljárás döntése ellen fellebbezhetett. Rómában a *praetorok* jogkörét a *princeps* nem vonta el, s a szenátusi provinciák promagisztrátusai is tovább gyakorolták *iurisdictiójukat imperium* alapján. A *praetori* jog fejlődése a principátus alatt élte fénykorát<sup>34</sup>.

A bizonytalan gyakorlatnak is végett vetett a császár reformjaival, melyeknek keretében új tisztségréteget kreált, a *viginti viri*-t. Ezen szint volt a tisztí ranglétra legelső foka, mely húsz főből, s négy kollégiumból állt, mindegyik önálló tulajdonnal. Az említett kollégiumok közül az első a *tresviri capitales*, mely három tagjával felügyeleti hatáskört birtokolt a kollégiumok működését illetően. A *decem viri stilitibus iudicandis* kollégiuma egy speciális magánjogi bírósági fórumként funkcionált, mely a *praetorral* párhuzamosan, öt tíz tisztviselőjével kiegészítve működött. A harmadik kollégium, a *tres viri monetales* pénzveréssel, míg a negyedik, a *quattuor viri viarum curandorum* a római utak építésével s minőségével foglalkozott. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a *viginti viri* kollégiumaiba való belépés a 17. életév betöltéséhez volt kötött, mely egybeesik a *ius postulandi* (szónoklathoz való jog)

---

<sup>32</sup> Harlow, Mary; Laurence, Ray: Growing Up and Growing Old in Ancient Rome, Routledge, 2001

<sup>33</sup> Zlinszky János: Ius Publicum. Római közjog, Osiris könyvtár, 1998

<sup>34</sup> Zlinszky János, 1998

megszerzésével. A római polgár a *viginti viri* után a *tribunus militum laticlavius* (katonai tribün) tagja lehetett, majd *praetorrá*, utána provinciai *legatus legionisszá*, azt követően helytartóvá, *proconsullá*, Rómába való visszatéréseével végül *consullá* válhatott. Ismereteink szerint a politikusok részére a legnagyobb presztízszt *Africa* vagy *Asia legatus Augusti pro praetore*-ként történő kormányzása, vagy a *praefectus urbis* tisztségének ellátása jelentette<sup>35</sup>. További változás volt a *ensor* tisztségének felszámolása, majd feladatainak beolvasztása a *princeps* hatáskörébe<sup>36</sup>. Ezentúl *Caesar Augustus* pontos korhatárokat is szabott individuális tisztségek betöltéséhez<sup>37</sup>, melyeket az alábbi ábrában tüntettem fel:

**4. ábra:** A *cursus honorum* Augustus reformjait követően (Kr.e. 27)

| Tisztség                | Korhatár |
|-------------------------|----------|
| <i>Viginti viri</i>     | 17       |
| <i>Tribunus militum</i> | 20       |
| <i>Quaestor</i>         | 25       |
| <i>Aedilis</i>          | 27       |
| <i>Praetor</i>          | 30       |
| <i>Consul</i>           | 32       |

A köztársaság és a *principatus* időszakai alatt a *cursus honorum*ot alakító *senatori* tisztségek sorrendjében lényegesen nem tapasztalunk változást (az imént részletezett *ensor* tisztséget illető változások kivételével). Megfelelő képzettségük ellenére a tisztségviselő *senatorokra* az a sokszoros inkompetencia volt jellemző, mely arra kényszerítette az uralkodókat, hogy egyre több *senatuson* kívül eső személyt bízzanak meg a tiszti feladatok ellátásával. Így tehát a *dominatus* korszakára megszűnt a *senatusi* tagság, mint a tisztségviselés előfeltétele. A *cursus honorum* köztársaság korából ismert struktúrája ezáltal szintén megszűnt. Helyére egy új, három szintű hierarchikus hivatali berendezkedés lépett, melynek három fokozata a következők voltak: *clarissimi* (a legfényesebbek), *spectabiles* (a nagyok), és *illustres* (a kiválóak)<sup>38</sup>. A korszak hivatalrendszerének erősen centralizált jellegéből következett, hogy a tisztségek betöltésének életkori feltételeit nem szabályozták jogszabályi szinten, mivel ahogyan akkoriban az állam minden területén, a tisztségviselői kinevezések a császár

<sup>35</sup> Tarwacka, Anna; Zablocki, Jan, 2021

<sup>36</sup> Lintott, Andrew: The Constitution of the Roman Republic, Oxford University Press, 2003

<sup>37</sup> Schiller, A. Arthur: Texts and Commentary for Study of Roman Law. Mechanisms of Development, New York, 1946

<sup>38</sup> Kolbe, H.-G.: Der cursus honorum eine sunbekannten Senators aus Praeneste. Chiron, 2, 1972, 405-428. oldal

egyenkénti döntésétől függtek, ezügyben diszkrecionális hatáskörrel bírt. Természetesen ezt az állítást közvetetten is kell értelmezni, oly szempontból, hogy a császár által kinevezett személyek nevezték ki az alattuk szolgálókat, s így tovább; de végső soron minden mandátum érvényessége az uralkodóabszolút és megtagadhatatlan parancsából eredt<sup>39</sup>. Ez a változás jól nyomon követhető az előző fejezetben említett *Codex Theodosianus* különböző *rescriptumaiban*, a *quaestori* és *praetori* tisztségekhez kapcsolódva<sup>40</sup>:

**CTh. 6, 4, 1, Imp. Constantinus a. Aeliano praefecto Urbi;** *Religiosis vocibus senatus amplissimi persuasi decernimus, ut quaestores ea praerogativa utantur, qua consules et praetores, ita ut, si quis intra annum sextum decimum nominatus fuerit absens, cum editio muneris celebratur, condemnationis frumentariae nexibus minime teneatur, quoniam memoratae aetati placet hoc privilegium suffragari.*

„Mivel a *senatus* mélyen tisztelt hangjai meggyőztek minket, elrendeljük, hogy a *questorokat* ugyanaz az előjog illesse meg, mint ami a *praetorokat* és *consulokat* illeti, így tehát amennyiben távollétében neveznek ki bármilyen személyt, aki tizenhatodik életévét még nem töltötte be a játékok bemutatásakor semmilyen gabonában fizetett kártérítési kötelme ne keletkezzen, ugyanis megtiszteltetés az említett korosztályt segíteni ezen kiváltság részükre történő átadásával.”

**CTh. 6, 4, 2, Idem a. Iuliano praefecto Urbi;** *Minores xx annis aetatis contemplatione infirmas hoc etiam remedio sublevamus, ut eius necessitudinis titulo minime teneantur, cuius laqueis vinciuntur ii, qui post vicesimum aetatis suae annum trans mare positi et in provinciis commorantes nequaquam ludis circensibus ac scaenicis exhibendis sui copiam faciunt et ideo certo generi multationis obiecti sunt.*

„Fiatal korukra tekintettel tehermentesítjük a húsz év alatti *minorokat* ezen törvénnyel, meghirdetjük felelősségükre vonásuk lehetőségének teljes kizárását azokra az esetekre vonatkozóan, amikor a *circus* és *scaena* játékeinak idején nem tudnak rendelkezésre állni a tengeren túl és provinciákban való kötelező szolgálatuk teljesítésének okán, és távollétük miatt amúgy határozott összegű bírság sújtaná őket.”

---

<sup>39</sup> Kamińska, R: Urząd kuratora budynków w starożytnym Rzymie. *Iura and Legal Systems*, 4, 2017, 72-87. oldal

<sup>40</sup> Pharr, C., Davidson, T.S.; Pharr, M.B.: *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmundian Constitutions: A translation with commentary, glossary, and bibliography*, The Lawbook Exchange, 2001

Mindkét szöveg a *ludi publici* témáját érinti<sup>41</sup>. Az ilyen események szervezése eredetileg a *consul* feladata volt, majd Augustus császár uralkodásától a *praetorok*<sup>42</sup>, majd 329-től a *quaestorok* vették át<sup>43</sup>. Szintén elvártta vált részükről a játékok saját zsebből történő finanszírozása, legalábbis részlegesen<sup>44</sup>. Ettől jelentős eltérési lehetőséget engedélyez az első szövegünk, melynek értelmében a tizenhatodik életévüket be nem töltött *quaestorok*at nem érhetette joghátrány játékszervezési kötelezettségeik elmulasztása esetén<sup>45</sup>, a fiatal korú tisztviselők védelmének érdekében. A második *rescriptum* a húsz éven aluli *praetorok*at hivatott védeni, melynek alapján vagyonában nem volt szankcionálható azon tisztviselő, aki, az előző szövegben szerepet kapott *quaestorok*hoz hasonlóan, nem tett eleget a játékok szervezésével kapcsolatos kötelezettségének. Összességében jól szemlélteti a két szöveg azt, hogy a Kr. u. 4. században már nem voltak érvényben a *cursus honorum* eredeti korhatárt érintő szabályai, hiszen 16, és 20 éven aluli *quaestorokról*, *praetorokról* tesznek említést<sup>46</sup>. A *cursus honorum* intézményének jogpolitikai megértéséhez elengedhetetlen látnunk, hogy az arra vonatkozóan előírt rendelkezések (feltételek) soha nem voltak igazán *cogens* szabályok, azaz megkerülhette és rendszerint megkerülte az aktuális államberendezkedés saját érdekei, valamint a nép akarata alapján. Így tehát téves az a felfogás, mely szerint a *cursus* a köztársaság korában faktuálisan érvényesült, míg a birodalom történetének különböző periódusaiban teljesen elveszítette relevanciáját. A *senatus* törvénykezésében s rendeletalkotásában ugyanis látható a *cursus* rendszerinti felülírása, mikor a pályázók körében olyan személyek előnyére számolták fel a korlátozó feltételeket, akik rendkívüli, a tisztség betöltéséhez szükséges tehetséggel rendelkeztek, vagy adott esetben erős politikai kapcsolatrendszerrel vagy befolyással bírtak. A birodalom korszakaiban nem mutatnak jelentős eltérést az egyes tisztségek betöltésére előírt jogszabályi feltételek, a korhatárok csekély mértékű változásától eltekintve. Itt is megfigyelhető ugyanaz, mint a köztársaság korában, annyi különbséggel, hogy a *senatus* helyett a császár volt az, aki a különös tehetséggel rendelkező pályázók számára megkönnyítette a tisztségekbe való beiktatást, a korlátok esetleges figyelmen kívül hagyásával.

---

<sup>41</sup> Simón, Marco, F.: Religion and rituals in republican Rome. In V. Arena, J. Prag, & A. Stiles: A companion to the political culture of the Roman Republic. Hoboken: John, 2022 - 455-469. oldal

<sup>42</sup> Kaminska, 2013

<sup>43</sup> Eck, W.:Einsenatorischer Cursus honorum aus der Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr. Chiron, 4, 1974, 533-540

<sup>44</sup> Svyantek, D.J., "Make haste slowly": Augustus Caesar transforms the Roman world, Journal of Management History, 5(6), pp. 292-306, 1999.

<sup>45</sup> Kaminska, 2017 - 72-87. oldal

<sup>46</sup> Dunning, S. B., The Republican Ludi Saeculares as a Cult of the Valerian Gens, Historia, 69(2), pp. 208-236, 2020.

Emellett előfordult, hogy a császár diszkréciója alapján a *cursus* által meghatározott sorrendet megkerülve, rögtön kinevezést kapott valaki egy felsőbb tisztségre.

A *cursus* megkerülhetőségének ellenére általánosságban elmondható, hogy a római társadalom mindvégig tisztelte az intézményt, mivel nagyban hozzájárult az állam stabilitásának és kontinuitásának fenntartásához. A *cursus* korhatárai leginkább a társadalom általános erkölcsi értékrendjét tükrözik, mely szerint az ember életkorának előrehaladtával szerezheti meg az adott tisztséghez szükséges tudást, tapasztalatot, és kötelességtudat. Ebből következik, hogy a fiatalokat az általános erkölcs szerint nem lehet megbízni efféle köztisztségek viselésével. A *cursus* végig járása elvárás volt a politikailag ambiciózus polgárokkal szemben, hogy annak teljesítésével tegyenek bizonyosságot a római társadalom szolgálata iránti elszántságukról.

#### **IV. *Ius publicum*<sup>47</sup> in Britannia**

Az alábbiakban Britannia kiemelkedő tisztségviselőivel kívánok foglalkozni, hogy szemléltessem a viszonylag rövid életű provincia életének közjogi aspektusait is.

A Kr. e. 43-as hódítástól a késői harmadik századig Britannia kormányzói *senatorok* voltak, *exconsuli* ranggal, *legati legionis* és *iuridici* elsősorban kisebb tekintélyű *senatorok*, míg *tribuni laticlavii* jövőbeli *senatorok* voltak. Ezen tisztviselők mellett állt két lovagrendi tisztviselő, a *procurator*, vagyoni felelős, valamint a flotta *praefectusa*<sup>48</sup>. A provinciát fennállása alatt 54 helytartó kormányozta, melyekből öt személyazonossága kétes (19,25,38,23), és egy ideiglenesen kinevezett kormányzó (34)<sup>49</sup>.

Ahogy már említettem, Augustus módosította a köztársaság korszakában felállított *leges annalest*, mely szabályozta a hagyományos tisztségek viselésének korbeli feltételeit s elvárásait. Ennek függvényében: először *quaestor* 24 évesen, melyet egy év *tribunatus* követett, 29 évesen *praetor*, végül *consuli* tisztség 41 évesen. Ezentúl Augustus számos új tisztséget is létrehozott, nem csak a római központra nézve, hanem a provinciákban is. Tíz provinciában azonban megtartották a köztársasági korszakra jellemző kormányzati rendszert, melynek keretében évente új *proconsulok* kerültek kinevezésre, melléjük egy-egy *quaestor* és

---

<sup>47</sup> A fejezet címét ihlette Zlinszky János: *Ius Publicum* c. műve, mely a provinciák joggyakorlatában való tájékozódásomhoz jelentős mértékben hozzájárult

<sup>48</sup> Chastagnol, A., *Le sénat romain à l'époque impériale*, 1992. – 23-199. oldal

<sup>49</sup> Anthony R. Birley: *The Roman Government of Britain*, Oxford University Press, 2005

egy vagy több *legati* került<sup>50</sup>. Érdekes adat, hogy a korszakban a *senatorokat* a „*vir clarissimus*” címmel illették, mely több forrásban is visszaköszön<sup>51</sup>.

Tudniillik a provincia életéről általánosságban, hogy mire befejezte Cassius Dio<sup>52</sup> historikus művét,<sup>53</sup> már megtörtént a provincia első felosztása, melynek alapján két részre tagozódott a terület: *Britannia Superior* és *Britannia Inferior* egységekre. Művében részletezi többek között a britanniai légiók elhelyezkedését is, a *VI Victrixet* délre, míg a *XX Valeria Victrix* és *II Augusta* légiókat északra téve. Ezen leírással összefüggésben érdekességképpen<sup>54</sup> megjegyezhetjük, hogy az biztosan a pannoniai légiók újjászervezését követő időszakban keletkezett, mivel az író az *I Adiutrixet* Pannonia Inferiorban helyezi el, mikor az korábban Pannonia Superiorban volt. Ez az átcsoportosítás a provincia határainak változására utal, mely adataink alapján 212 és legkésőbb 217 között következett be<sup>55</sup>.

A Britanniát felügyelő légiók felosztásának keretein belül feltételezhetjük, hogy amíg *legati Augusti pro praetore*ek szolgáltak a területen, addig Felső Britannia *consuli*, Alsó Britannia pedig *praetorianus* kormányzás alatt állt<sup>56</sup>. A felosztáshoz kapcsolódó források ellentmondásosak.<sup>57</sup> Herodianus szerint a felosztást<sup>58</sup>, Severus a lugdunumi csatát követően, 197-ben hajtotta végre<sup>59</sup>. Ezzel szemben más források arra utalnak, hogy a *divisio* Severus alatt nem történhetett meg. Korabeli, a provincia később *praetorianus* területén (*inferior*) keletkezett feljegyzések alapján három egymást követő *legatus* (37-39. kormányzói Britanniának), Virius Lupus, C. Valerius Pudens, és L. Alfenus Senecio mind azután kerültek Britanniába kormányzóként, miután már szolgáltak más provinciákban *consul*ként. A Digesta

---

<sup>50</sup> R.J.A Talbert: The Senate of Imperial Rome, 1984

<sup>51</sup> Nevezetesen egy Neratius Marcellus helytartóhoz (15. helytartója Britanniának) címzett levélben látunk erre példát

<sup>52</sup> Kiegészítő irodalom a témához: Adam M. Kemezis: The date of composition of Dio's history. Greek Narratives of the Roman Empire under the Severans. Cambridge University Press, 2014 p. 282–293.

<sup>53</sup> A 230-as évekre datálható ez körülbelül, Cassius Dio a következőket mondja művének keletkezéséről: „Tíz éven keresztül kutattam és összesítettem a rómaiak minden diadalmát a kezdetektől egészen Severus haláláig (Kr.u. 211), és további tizenkettőt töltöttem munkám szerkesztésével. Ami az ezt követő éveket illeti, azok is rögzítésre kerülnek, ameddig képességem terjed.” – Cassius Dio: Roman History, Loeb Classical Library edition, Vol. IX., 1927 – 73. könyv 23.

<sup>54</sup> Legalábbis magyar vonatkozások szempontjából

<sup>55</sup> Paul M.M. Leunissen: Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180–235 n. Chr.): Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im Römischen Kaiserreich. Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology, 6., The Classical Review, 42(1):116-117, 1992

<sup>56</sup> Anthony R. Birley: Roman Government of Britain, 2005, Oxford University Press, Chapter II: Caracalla to Carinus

<sup>57</sup> Görög történetíró, nyolckötetes műve a Kr.e. 180 és 238 közötti időszakot mutatja be, Marcus Aurelius halálától a Severus-dinasztia bukásáig

<sup>58</sup> Az íróhoz fűződő további szakirodalom: Alföldy Géza: Zeitgeschichte und Krisenempfindung bei Herodian. In: Ders.: Die Krise des Römischen Reiches. Ausgewählte Beiträge. Stuttgart 1989, S. 273–294.

<sup>59</sup> Herodianus, 3. 8. 2.

Lupust Britannia kormányzójaként nevesíti<sup>60</sup> (mintha a provincia osztatlan lenne), több kézirat pedig *consularis*nak (*cos.*) jelöli Pudent és Seneciót. Emellett a térség tizenkettedik *procurator*a, Varius Marcellus, aki 208 és 211 között töltötte be tisztségét, nem Britanniák *procurator*aként szerepel a forrásokban, ami szintén arra utal, hogy nem került még az ő korszakában felosztásra a terület. Összességében tehát a források zöme arra mutat, hogy Senecio kormányzása alatt vagy csakis azután történhetett a vitatott esemény, 205 és 207 között, 216-ban vagy legkésőbb 220-ban<sup>61</sup>.

Ezek után érdemes kitérnünk egy-két konkrét kormányzóra, amennyire az elemzett források, és a jelen dolgozat terjedelmi korlátai engedik. Mindegyikőjükéről csak a szolgálatukkal kapcsolatos adatokat ismerjük, és szinte mindegyik csak belső keletkezésű forrásokban kerül megemlízésre. Ez utóbbi állítás alól érdekes kivételt képez Pollienus Auspex kormányzó, kihez fűződik egy Lükiában kelt felirat, mely a következőképpen néz ki:

IGR iii. 618 = ILS 8841 = TAM ii. 278, Xanthus: [ ... ] ε | [ ... ] μι [ ... ] ανιατ | [ ... Πολλήνια]ν Ὁ[ν]ωράταν, 4| ἐκγόνη[ν] 4| Φλ(αβίου) Λατρωνιανοῦ, ὑπατικοῦ, | ποντίφικος, ἐπάρχου Ρώμης, | [κ]αὶ Αὔσπικος, ὑπατικοῦ Βρι | ταννίας, Μυσίας, Σπα 8|νίας, ἐν χώρᾳ Σεβαστοῦ δικά | σαντος, προεκγόνη[ν] Αὔσπικος, ὑπατικοῦ, ἀνθυπάτου^ | Ἀφρικῆς, ἐπάρχου ἀλειμέν 12 | των Ἀππίας καὶ Φλαμιν[ί]ας | τρίς, κρινδεκεμουίρου, ἐν χώρᾳ Σεβαστῶν διαγνόν | τος, ὑπατικοῦ Δαλματίας, 16| θυγατέρα Τιβ(ερίου) Πο[λληνίου] Ἀ[ρ]μ[ενίου] | Περιεργίνου ...].

„... (Tiszteletére) ... Polliena Honorata, Flavius Latronianus consul, pontifex, Róma prefektusa, valamint Auspex, Britannia, Moesia, Dacia (és) Hispánia consuli rangú kormányzója, császári megbízott bíró unokája, Auspex, Afrika proconsuli rangú kormányzója, az Appia és Flaminia vidékek hároméves alimentációs rendszerének prefektusa, a tizenötös papi testület (XVvir sacris faciundis) tagja, császári megbízott bíró, Dalmácia consuli rangú kormányzója dédunokája, Tiberius Pollienus Armenius Peregrinus lánya, ...”

Ezen irat Xanthusból Lüki központjából származik, mely tiszteletet ad Pollienus Auspex unokájának, Honoratának. Szinte példátlan jellemzője az emlékeknek, hogy csakis ez bizonyítja Auspex kormányzásának valóságát. Honorata Pollienus Armenius Peregrinus lánya volt, *consul ordinarius* 244-ben, nem sokkal lüki *proconsuli* pozíciója betöltése után<sup>62</sup>. Ennél még

<sup>60</sup> Britanniae praesidem – 28. 6. 2. 4.

<sup>61</sup> Birley, 2005

<sup>62</sup> Ezzel megmagyarázva, hogy miért Lükiában kelt a dokumentum

fontosabb, Auspex unokája, aki Britanniának, Daciának, Hispaniának, és Moesiának *consuli* kormányzója, valamint helyettes fellebbviteli *praetora* egyetlen császárnak. Emellett Flavius Latronianus unokája, római *consul*, *pontifex*, és *praefectus*; valamint egy másik, pontosabban nem nevesített Auspexé, Africa *consula*, *proconsula*, éllemezési *praefectura*, helyettes fellebbviteli *praetora* több mint egy császárnak, és Dalmatia helytartója.

A forrásból kikövetkeztethető különbségek alapján, amennyiben Britannia volt Auspex első *consuli* kormányzása<sup>63</sup>, ezen mandátum minden bizonnyal Albinus előttre datálható, semmiképp sem később mint 192<sup>64</sup>. Nagyon nehezen helyezhető el időben a többi pozíciója is, kivéve, ha a szövegben látott sorrend kronologikusan visszafelé került feltüntetésre, mivel Hispaniában nem ismerünk más forrásból más kormányzót Commodus alatt, 192 előtt, így tehát Auspex hispaniai megbízását 186 és 189 közöttre lehetne tenni. Ezen utat követve britanniai szolgálatát a 190-es évek végére datálhatnánk, Virius Lupusét követve.

A vizsgálatot folytatva mindkettő Auspex helyettesítő tisztségén akadunk fenn, melyen megbízással a korai harmadik század előtt nem találkozunk máshol<sup>65</sup>. Az idősebbik Auspex feltehetően Marcus Aurelius vagy Commodus uralkodása alatt végezte feladatát, 176 és 180 között, vagy Severus és fiai alatt, 198 és 211 között. A fiatalabbik pedig minden bizonnyal vagy 198 előtt, vagy 211 után lehetett ilyen *praetor*<sup>66</sup>. Más kutatók elemzései alapján az állapítható meg, hogy Auspex nagy valószínűséggel a már felosztott provincián belül a felső (*superior*) rész kormányzója volt, Severus Alexander uralkodása alatt, 230 környékén.

A következő feliratok Marius Valerianus kormányzásának idejéből származnak, demonstrálva a felosztás utáni katonai viszonyokat Britannia Superior és Inferior között:

*RIB 1465 + add., Chesters (Cilurnum): Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurel(ius) [[Antoni[nus] P(ius) F(elix)]] | Aug(ustus), [[sacer[do]s ampliss(imus) dei invicti Solis | Elagabali]], p(ontifex) m(aximus), [tr]ib(unicia) p(otestate) [IIII], co(n)s(ul) [III], p(ater) p(atriciae), div[i] Anton(ini) f(ilius)], 4| divi Sever(i) nep(os), et M(arcus) [Aur]el(ius) [[[Alexander, nobiliss(imus)]]] | Caesar, imper[i] [[e[t] sa]cerdoti [consors]]], | alae II Astur(um) [[[Anton(iniana)]]] v[et]ustate [dilapsum restitu] | erunt, per Marium Valer[ianum],*

<sup>63</sup> Általában korban előrehaladottabb voltak a provincia kormányzói

<sup>64</sup> Birley, 2005

<sup>65</sup> A legkorábbi példa ilyenre M. Nummius ... Albinus (cos. ord. 206), aki consuli mandátumának letelte után töltötte be ezt a pozíciót, Severus és Caracalla Britanniai távollétük alatt

<sup>66</sup> M. Peachin.: *Iudex vice Caesaris: Deputy Emperors and the Administration of Justice during the Principate* 1996, 96 – Nummius szolgálatát 208-209-re teszi

*leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)], 8| instante Septimio Ni[l]o, prae[f(ecto) eqq. (equitum)],  
| dedicatum (ante diem) III Kal(endas) Novem(bres), Gr[a]to et Sele[uco co(n)s(ulibus)].30*

„Marcus Aurelius Antoninus Pius Felix Augustus császár, a Legyőzhetetlen Napisten, Sol Elagabalus legmagasztosabb papja, pontifex maximus, negyedik tribunusi hatalmában, háromszor consul, a haza atyja, az isteni Antoninus fia, az isteni Severus unokája, valamint Marcus Aurelius Alexander, a legnemesebb Caesar, a birodalom és a papi testület társa, újjáépítették (ezt az épületet), amely az idő múlásával összeomlott, Antoninus saját második asturiai alája számára, Marius Valerianus, a birodalom propriaetori legátusa közreműködésével, Septimius Nilus, lovassági prefektus felügyelete alatt. Átadva a novemberi kalendák előtti harmadik napon, Gratus és Seleucus consulok idején (221. október 30-án).”

*RIB 978, Netherby (Castra exploratorum): Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurelio | Severo Alexandro Pio Eel(ici) (sic) Aug(usto), | pont(i20ci) maximo, trib(unicia) pot(estate), co(n)s(uli) p(atri) p(atriae), coh(ors) I Ael(ia) 4| Hispanorum (milliaria) eq(uitata), devota numini | maiestatique eius, basilicam | equestrem exercitatoriam | iam pridem a solo coeptam 8| aedi20cavit consummavitque, | sub cura Mari Valeriani, leg(ati) | Aug(usti) pr(o) pr(aetore), instante M(arco) Aurelio Salvio, trib(un)o coh(ortis), imp(eratore) d(omino) n(ostro) 12| Severo Alexandro pio fel(ici) | Aug(usto) co(n)s(ule).*

„Marcus Aurelius Severus Alexander Pius Felix Augustus császár, pontifex maximus, tribunusi hatalommal felruházva, consul, a haza atyja tiszteletére az Első Aeliai Hispániai Cohors, ezer fős részben lovas alakulat, mely az ő isteni szellemének és felségének szentelte magát, megépítette a régóta alapjaitól kezdve tervezett és végül befejezett lovassági gyakorlócsarnokot, Marius Valerianus, a császár propriaetori legátusa vezetésével, Marcus Aurelius Salvius, a cohors tribunusa felügyelete alatt, amikor a császár, urunk Severus Alexander Pius Felix Augustus consuli tisztséget töltött be.”

*RIB 1060, South Shields (Arbeia): Imp(erator) Caes(ar), divi Severi | nepos, divi Magni Antonini l(ius), | M(arcus) Aurel(ius) Severus [[Alexander]] 4| Pius Felix Aug(ustus), pontif(ex) max(imus), trib(unicia) pot(estate), p(ater) patriae, co(n)s(ul) aquam | usibus mil(itum) coh(ortis) V Gallo(rum) in | duxit, curante Mario Valeriano, 4| leg(ato) eius pr(o) pr(aetore).*

„Marcus Aurelius Severus Alexander Pius Felix Augustus császár, az isteni Severus unokája, az isteni Nagy Antoninus fia, pontifex maximus, tribunusi hatalommal felruházva, a haza atyja,

consul, vizet vezetett be az ötödik gall cohors katonáinak használatára, Marius Valerianus, propraetori legátusa vezetésével.”

Ezen feliratok, ahogy már az imént felvázoltam, jól demonstrálják azt, hogy az Inferior provincia kormányzója volt felelős az északi fronthatárért az Északi tengertől a Hadrianus falánál elhelyezkedő nyugati erődítményig. Feltehetően a Claudius Paulinust követő kormányzó volt, és a Claudius Xenophon előtti. Mást sajnálatos módon nem tudunk róla, viszont lehetséges, hogy ő az a Marius Valerianus akit rögzítenek a *praetorianus* gárda sorai között. Egy ilyen személy felemelkedése Elagabalus alatt nem lenne meglepő<sup>67</sup>.

## ***V. Arbritrium in Britannia***

Ahogy az előző részekben is állítottam, a Britanniához kötődő jogeseteknek a nagy része a Theodosiusi és Jusztninánuszi kódexekből származnak. Ilyen például a következő, mely ez előbbi említettben található<sup>68</sup>:

*Idem a. ad Pacatianum vicarium Brittaniarum. Unusquisque decurio pro ea portione conveniatur, in qua vel ipse vel colonus vel tributarius eius convenitur et colligit; neque omnino pro alio decurione vel territorio conveniatur. Id enim prohibitum esse manifestum est et observandum deinceps, quo iuxta hanc nostram provisionem nullus pro alio patiatur iniuriam.*

„Ismét Pacatianusnak, Britannia helytartójának.

Minden *decurio* köteles megfizetni azt a részt, amelyért ő maga tartozik, vagy azt az összeget, amelyet bérlőjének (*colonus*), vagy adófizetőjének (*tributarius*) kell fizetnie (és beszedi); de semmilyen más *decurio* vagy más magisztrátusi joghatóságért (territórium) nem felelős.”

Ez a rövid forrás jól mutatja azt, hogy Britanniában is azonos volt a kormányzás szerkezete, mint más provinciákban. A forrás megemlíti a *decurio*-i tisztséget, melyről tudjuk, hogy a *coloniákban* és a *municipiumokban* az *ordo decurionum* (városi tanács) tagjait jelentette, a római szenátus szenátorainak megfelelői. Ennek a tisztségnek a jelenléte a térségben pedig a *coloniák* (teljes városi jogkörrel rendelkező, római telepesekből álló község), vagy legalább a *municipiumok* (teljes városi jogkörrel rendelkezik, azonban nem római telepések, hanem

---

<sup>67</sup> Anthony R. Birley: Roman Government of Britain, Oxford University Press, 2005

<sup>68</sup> Theodosiusi kódex – 11.7.2.

öslakosok lakták) létezésére enged minket következni. A szöveg a tisztségviselők fizetési kötelezettségeinek és jogosultságainak korlátait rögzíti.

A következő jogeset Javolenus Priscus Kr. u. első századi híres jogtudós nevéhez kapcsolódik, kinek születési, illetve halálozási dátumát nem ismerjük. Élete során több jelentős pozíciót is betöltött a birodalomban, a *consul* és a *pontifex* tisztségeket egyszer, a helytartói hatáskört pedig többször is ellátta. Ezek közül számunkra a legérdekesebb lehet a 84-től körülbelül 86-ig tartó időszak, melyet *iuridicus*ként töltött Britanniában<sup>69</sup>. Anthony Birley szerint elsődlegesen magisztrátusi karrierjének köszönhetően vált híressé, mivel jogtudósi véleményeire rengetegszer hivatkoztak, és tanítványai is jelentős jogtudósokká fejlődtek, ilyen Salvius Julianus példája – A jogeset a következő:

#### D. 36.1.48. Iavolenus libro 11 epistularum

*Seius Saturninus archigubernus ex classe Britannica testamento fiduciarium reliquit heredem Valerium Maximum trierarchum, a quo petit, ut filio suo Seio Oceano, cum ad annos sedecim pervenisset, hereditatem restitueret. Seius Oceanus antequam impleteret annos, defunctus est: nunc mallius Seneca, qui se avunculum Seii Oceani dicit, proximitatis nomine haec bona petit, Maximus autem trierarchus sibi ea vindicat ideo, quia defunctus est is cui restituere iussus erat. Quaero ergo utrum haec bona ad Valerium Maximum trierarchum heredem fiduciarium pertineant an ad mallium Senecam, qui se pueri defuncti avunculum esse dicit. Respondi: si Seius Oceanus, cui fideicommissa hereditas ex testamento Seii Saturnini, cum annos sedecim haberet, a Valerio Maximo fiducario herede restitui debeat, priusquam praefinitum tempus aetatis impleteret, decessit, fiduciaria hereditas ad eum pertinet, ad quem cetera bona Oceani pertinuerint, quoniam dies fideicommissi vivo Oceano cessit, scilicet si prorogando tempus solutionis tutelam magis heredi fiducario permisisse, quam incertum diem fideicommissi constituuisse videatur.*

„Seius Saturninus, a brit flotta fő kormányosa végrendeletével<sup>70</sup> Valerius Maximus kapitányt hagyta hitbizományos örökösének, és azt kérte tőle, hogy tizenhatodik életévének betöltésekor

---

<sup>69</sup> A hatáskör betöltéséhez köthető évszám Birley szerint - Anthony R. Birley, *The Fasti of Roman Britain*, Oxford Clarendon Press, 1981 - 213. oldal

<sup>70</sup> A végrendeletekhez kiegészítő szakirodalom: Ph. Heck, ZRG RA 10 (1889) 104; B. Kübler, ZRG RA 31 (1910) 188; Ot. Sommer, ZRG RA 34 (1913) 398; B. Kübler, ZRG RA 41 (1920) 32; H. Siber, ZRG RA 48 (1928) 762; M. Kaser, ZRG RA 95 (1978) 47; K. H. Misera, ZRG RA 98 (1981) 458, 462.

adja ki az örökséget Seius Oceanusnak, az örökhagyó fiának. Seius Oceanus meghalt, mielőtt elérte volna ezt a kort. Most Mallius Seneca, aki azt állítja magáról, hogy Seius Oceanus anyai nagybátyja, a legközelebbi rokonként követeli ezeket a javakat, de Maximus, a kapitány magának követeli azokat azzal az indokkal, hogy meghalt, akinek a részére kellett volna juttatnia az örökséget. Ezért azt kérdezem, hogy ezek a javak Valerius Maximusé, a hithű örökösé, vagy Mallius Senecáé, aki azt állítja, hogy ő a halott fiú anyai nagybátyja. Azt válaszoltam: ha Seius Oceanus, akinek Seius Saturninus végrendelete alapján tizenhat éves korában Valerius Maximus hitbizományos örökösnek vissza kellett volna állítania a *fideicommissarius* örökséget, meghalt az előírt életkor elérése előtt, akkor a *fideicommissarius* örökség azt illeti meg, aki jogosult volt Oceanus többi javaira; az Oceanus életére ruházott bizalomért, vagyis ha úgy ítélik meg, hogy a fizetési idő elhalasztása révén a hitbizományos örökösnek engedélyezte a javak gyámságát, nem pedig egy bizonytalan napon fizette volna ki a *fideicommissumot*.”

Az eset alapja egy öröklési jogviszony, örökhagyó és hitbizományos (*fiduciarius*) örökös között<sup>71</sup>. Érdekességgéppen az örökhagyó neve (*Saturninus*) nem tűnik álnévnek, ezt alátámasztja egy Kr. u. második századi, colchesteri keletű irat, mely szintén egy Saturninus nevű személyre utal<sup>72</sup>. A hitbizomány, mint tudjuk a halálesetre szóló különös jogutódlás egyik formája, az örökhagyó bizalmas kérése ahhoz, aki az ő hagyatékából részesül, hogy abból, amit kapott, juttasson valamit (vagy akár az egészet) egy harmadik személynek, a *fideicommissarius*nak (kivel szemben a felkért a *fiduciarius*), vagy esetleg szabadítson fel egy rabszolgát. A *fideicommissum* a római társadalomban kezdetben nem volt jogilag kötelező erejű, csupán a hitbizományos *fides*én alapult annak teljesítése, tehát erkölcsi jellegű volt. A hitbizomány szólhatott az örökség egészére, vagy annak akár csak egy kisebb részére is. Legtöbbször az örökhagyók *heresük* cselekvőképtelensége miatt fordultak ehhez a megoldáshoz. Erre példaként szolgál a jelenlegi eset is, ahol a harmadik személy még kiskorú volt.

Itt a felkért személy Valerius Maximus, Seius Saturninus örökhagyó által, kinek bizalmas kérése az volt, hogy a hitbizományos juttassa fiának az örökségét mikor az betölti 16. életévét, és addig a *fiduciarius* őrizze azt. A bonyodalmat az ügyben az okozza, mikor a leendő egyenes

---

<sup>71</sup> Az öröklés témájában: E. Jakab, Inheritance, in P. du Plessis, C. Ando, K. Tuori (eds.), The Oxford Handbook of Roman Law and Society, 2016 - 499-500

<sup>72</sup> Birley 2005, 150; E. Birley, JRS 28 (1938) 228; M. Roxan, Britannia 11 (1980) 335-337.

ági örökös még idő előtt meghal, és a *fiduciarius*nál marad az örökség. Ekkor lépett fel a magát a kiskorú fiú anyai nagybátyjának állító személy felperesként Valerius Maximussal szemben. Az oldalági rokon az örökséget kívánta elperelni a hitbizományostól az örökhagyóval való rokonsági viszonyuk alapján. Birley feltevése szerint az eset egy brit provinciai törvénykezési fóruma elé kerülhetett, Javolenus Priscus bíráskodásával<sup>73</sup>. Komoly megfontolás, és más bírókkal lefolytatott levelezésekben való megvitatás után a következő ítélet született: Az örökség azt illeti meg, aki a törvényes öröklés szerint örökölt volna Seius Oceanus után, ezzel lényegében felállítva azt a bírói fikciót, hogy úgy kell tekinteni, mintha Oceanus már örökölt volna.

Javolenus Priscus megfontoltságát a jogesetnek a *causa Curianá*hoz való hasonlóságával magyarázhatjuk meg. Mindkét esetben az örökhagyó célja a végrendelet hiányának kiküszöbölése, illetve, hogy végrendeletének megfelelően legyen kezelve a vagyona halála után. Azonban egy jelentős különbség is fennáll a kettő között: Seius Saturninus nem nevezte meg Valerius Maximust, mint szükségképpen örököst arra az esetre, ha a fia meghal. Ezért csak *fiduciarius* maradt, és Javolenus Priscus állítása szerint az örökség nem maradhat a *fiduciarius*nál<sup>74</sup>. Az esetet elemezve egyértelmű, hogy a két fél a római jogi kultúrához tartozott, hogy Britannia egy romanizált terület volt, letelepedett rómaiakkal és olyan őslakosokkal, akik igyekeztek felvenni az idegen nép szokásait és jogát.<sup>75</sup>

## VI. A római végrendeletekről általánosságban

Kutatásomban eddig rövidebb töredékekkel foglalkoztam, a provincia jogi életének több különböző élethelyzetéből merítve, melyeknek vizsgálata alkalmas volt arra, hogy általános jellegű betekintést kapjunk a terület köz- és magánjogába.

Amint az előző fejezetekben láthattuk, a kodifikáció által megörökített, témám szempontjából releváns jogforrás mennyisége elenyésző, s leginkább csak arra engednek következtetni, hogy Britannia működése nem tért el lényegesen a korabeli gyakorlattól a birodalom többi részén. Munkámat a modern kori ásatásokból nyert írásos emlékek tudják segíteni a továbbiakban. Azonban mielőtt rátérnék azok elemzésére, szükségesnek tartom, hogy röviden bemutassam a római végrendeleteket általánosságban.

---

<sup>73</sup> Birley 2005,271; L. J. Korporowicz, Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey, The Journal of Legal History 33 (2012) 143.

<sup>74</sup> E. Jakab, Ein fideicommissum aus der Praxis des Javolenus Priscus: D. 36,1,48(46) (11 epist.); in Th.; Finkenauer, B. Sirks (ed.); Interpretationes IurisAntiqui (FS Nishimura), 2018, 67–84.

<sup>75</sup> Jakab Éva: Roman Law in the Provinces: A Case Study (Karoli Mundus I., KRE-ÁJK, 2021)

A római öröklési jog egy olyan jogág, amely jól demonstrálja a római jogrendszer dualitását<sup>76</sup>. Ezalatt azt értem, hogy a rendszer egyik oldalán állt a *ius civile*, mely a XII táblás törvényekből s egyéb jogalkotói aktusokból épült fel, a másikon pedig a *ius honorarium*, mely tulajdonképpen a *praetorok* joga (pontosabban a *magistratusok* által alkotott jog, azonban ezen tág kategórián belül a *praetorok*, mint a jogalkalmazás főszereplői kapják a legnagyobb jelentőséget). Az alábbi esetben a *bonorum possessio* szerinti öröklésről lesz szó, mely viszonyban a civiljogi örökös *bonorum possessor*nak nevezzük. A *bonorum possessio* különálló intézménnyé a köztársaság vége felé fejlődött ki, amikor a *praetor* az örökhagyó halálakor előálló joghelyzetben a hagyaték megszerzésének és megtartásának jogát szabályozta<sup>77</sup>. Fontos kiemelnünk azt, hogy a civiljogi öröklés rendjét nem tudta megváltoztatni úgy, hogy az általa örökségben részesíteni kívánt személyeket örökössé nevezte volna<sup>78</sup>. Azonban a hagyatékba utalással olyan helyzetbe hozta őket, mintha örökösök lennének. Első ránézésre a *bonorum possessio* a civiljogi öröklés rendje melletti párhuzamos működése nehezen elképzelhető, a szakirodalomban külön kiemelést kap a kettő közötti viszony<sup>79</sup>.

Tudniillik a római végrendeletekről, hogy nagy jelentőséget tulajdonított az államigazgatás a *ius civile* által szigorúan előírt formaiságok betartásának. Ezért magas fokú gondosságot igényelt egy végrendelet megfogalmazása, különösen az örökösök megválogatása, mivel a jog sok olyan személyt zárt ki a lehetséges örökösök köréből, akiket amúgy valószínűen megfontolt volna az örökhagyó. A *ius civile* archaikusabb korszakában a *fideicommissum* (mint a halál esetére szóló megbízás, hogy az örökösök közül valamelyik saját részesedésének valamely részét egy kijelölt harmadik személynek juttassa) teljesen szabad öröklési forma volt, melynek címzett köre egyáltalán nem volt korlátozva, így lehetővé tette egy másik (alacsonyabb) statusú személy kijelölését is<sup>80</sup>. Gaius eszes meglátása szerint eme jogintézmény elsősorban a peregrinusok érdekeit szolgálta, s azon római polgárokét, akik peregrinusoknak kívánták címezni hagyatékukat. Ez az engedékenységek azonban az idő elteltével csökkent, s végül Vespasianus és Hadrianus császárok uralkodása alatt eltörölték a különböző statusúak között történő *fideicommissum* megkötését, mely szabályozás később megjelent a *Gnomon*ban is.

Ami a római polgárok végrendeleteinek formai szabályozását illeti, annak eredetét az úgynevezett *testamentum per aes et libram*hoz vezethetjük vissza, melyet az angol

---

<sup>76</sup> David Johnston: Succession., *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge Companions to the Ancient World, ed. David Johnston. Cambridge: Cambridge University Press. 199–212.

<sup>77</sup> Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: Római magánjog, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 – 368. oldal

<sup>78</sup> „*Praetor ius facere non potest*”

<sup>79</sup> Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: Római magánjog, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021

<sup>80</sup> A. Torrent, *Fideicommissum familiae relictum*, 1975; Johnston, *The Roman law of Trusts* 1988.

szakirodalom „mancipatory will”-ként nevesít. Rüfner meghatározása szerint ez a végrendeleti forma a tanúsított végrendeletek legrégebbi alakja, melyekhez visszavezethető minden más posztklasszikus végrendeleti forma<sup>81</sup>. Ernst Rabel a római végrendeleteket „nachgeformtes Rechtsgeschäft”-nek tekinti, tehát olyan jogi tranzakcióknak tartja őket, melyek egy másik átruházási formát látszólag imitálnak<sup>82</sup>. A *testamentum per aes et libram* távoli leszármazottja a *testamentum tripertitum*, melyet Jusztiniánusz iktatott be a jogrendszerbe. Szabadon meg lehetett tenni mind írásban (*in scriptis*), mind szóban, (*testamentum nuncupativum*) legszigorúbb feltétele azonban hét tanú ellenjegyzése volt. Ez vált a *ius commune* égisze alatt a római végrendeletkezés alapértelmezett formájává.

Ezt a *testamentum*-formát a klasszikus periódusban is használták, és sok formai követelménye későbbi végrendeletekben is vissza-vissza köszön.<sup>83</sup> Gaius is ad nekünk egy képet ennek fejlődéséről<sup>84</sup>. Ezen dokumentumokat rendszerint tabulákon rögzítették (fatáblákon) vékony viasz rétegre írva fém *stylus*szal.<sup>85</sup> Gaius tanításaiban szigorúan ragaszkodott a *Titius heres esto*, vagy *Titium heredem esse iubeo* bevezető mondatok szó szerinti alkalmazásához. A római alakszerűségi kellékek, a római stílus, valamint a latin nyelv használatának előírása arra enged minket következtetni, hogy külön kiképzett jegyzők segítségével volt csak lehetőség végrendelet megfogalmazására, akik hozzáfértek az imént említett tudáshoz és eszközökhöz. Érdeemes megjegyezni továbbá, hogy 235-ben Severus Alexander lehetővé tette a görög nyelven történő végrendelet megírását is.

Ami a végrendeletkezést illeti, a katonák sokkal kedvezőbb és engedékenyebb szabályozásnak voltak alávetve, mint az átlagos polgárok, mely hagyomány már Caesarnál is megmutatkozott, hiszen ő maga is támogatta a katonai végrendeletek formaszabadságát.<sup>86</sup> Ez később Augustus és Traianus uralkodása alatt került megerősítésre, még több szabadságot biztosítva e társadalmi csoportnak. Ezt demonstrálja a *D. 29. 1. 1 pr.*, mely így szól:

*Secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosque commilitones simplicitati eorum consulendum existimavi, ut quoquomodo testati fuissent, rata esset eorum voluntas.*

---

<sup>81</sup> Kenneth G C Reid, Marius J De Waal, Reinhard Zimmermann: Testamentary Formalities in Historical and Comparative Perspective, Oxford University Press, 2011

<sup>82</sup> Ernst Rabel, ‘Nachgeformte Rechtsgeschäfte’ (1906) 27 ZRG (RA) 290 ff, (1907) 18 ZRG (RA) 311 ff; Zimmermann (n 3) 89.

<sup>83</sup> Buckland 1925, 174-175.

<sup>84</sup> Gai. 2.104

<sup>85</sup> Meyer 2004, 112-115

<sup>86</sup> Jung 1982, 917-918.

*Faciant igitur testamenta quo modo volent, faciant quo modo poterint sufficiatque ad bonorum suorum divisionem faciendam nuda voluntas testatoris.*

„Agyam sértetlen voltát követve elhatároztam, hogy felkeresem a legjobb és leghűségesebb bajtársaimat nemes egyszerűségükben, mivel akárhogy is nyilatkoztak, végrendeletük ettől függetlenül megtartotta volna érvényességét. Ezért tehát hadd rendelkezzenek javaikról tetszésük szerinti formában haláluk esetén. Hadd cselekedjenek úgy, ahogy képességük engedi, és hadd lehessen csupasz akaratuk elegendő javaik szétosztására.”

A katonák öröklési privilégiumai közé tartozott továbbá a *latinusok* vagy *peregrinusok* szabad kijelölése is, mint *heredes*, valamint az időkorláthoz kötött örökösnevezés. Továbbá nem vonatkoztak rájuk az olyan, egyébként kötelező előírások, mint az *exhereditio*, a *lex Falcidia*, valamint a *lex Iulia et Papia*. A katonák formailag szabad öröklésével kapcsolatos bizonytalanságok egy részét a *Gnomon* 34. §-a volt hivatott rendezni, mely megerősítette, hogy az archaikus és szigorú formai követelményeknek való elégtétel hiánya semmilyen mértékben nem jogosította fel az államot az adott katona teljes vagyonának kisajátítására.

Amint azt már a fentebb említettem, a törvény tiltotta a különböző statusúak közötti öröklést, mely főként a provinciák területén vált kiemelkedő jelentőségű kérdéssé, főleg Egyiptomban, ahol római polgárok (elsősorban katonák) és *peregrinusok* közötti (törvénytelen) házasságok gyakran előfordultak.<sup>87</sup> Tudjuk ugyanis, hogy a szolgálatuk ideje alatt a törvény nem adott lehetőséget házasságkötésre, viszont alacsonyabb társadalmi rangú *concubina* tartását nem korlátozta, utóbbiak viszont nem örökölhettek párjaik után.

A végrendeletek fentiekben részletezett formai követelményeire kiváló példa Antonius Silvanus végrendelete Egyiptomból, melynek elemzése a következő fejezet centrális témája.

## VII. Antonius Silvanus végrendelete

Antonius Silvanus végrendeletét a kor egyik legteljesebb példányaként tartják számon a mai napig. Ami az emlék alapadatait illeti, a dokumentum feltehetően Kr. u. 142-ben kelt Philadelphiában, az egyiptomi Fayum területen, mely jellemzően sok leszerelt római katonának adott otthont utolsó éveik alkonyatában<sup>88</sup>. Az eredeti irat viszont szinte biztosan az első trákiai

---

<sup>87</sup> Friedl 1996, 169, 239-245

<sup>88</sup> Sängér 2010, 122-125 értekezik Fayum fontosságáról; Alston 1995-ben Karanisra koncentrált elsősorban; Mitthof 2000, 380-382.

lovas légio táborából származik, mely Alexandriához közel helyezkedett el. Maga az irat öt vékony fatáblából áll (körülbelül 13 x 10.5 cm) melyeket kis lyukakon keresztül vékony cérnával fűztek össze<sup>89</sup>.

A végrendelet a *testamentum per aes et libram* kategóriájába sorolandó, melynél a végrendelkező egy *sestertius*-ért eladta vagyonát a *libripens* és az öt tanú előtt az általa választott bizalmasának (*familiae emptor*). Az ezen tranzakcióhoz fűződő nyilatkozatban a végrendelkező felkéri a másik felet, hogy az általa kvázi megvett vagyont a végrendelkező által megjelölt harmadik személy részére adja ki<sup>90</sup>.

Az egykori *stator praefecti*<sup>91</sup> örökhagyó végrendeletét a következő formulával vezette be: *Antonius Silvanus [...] testamentum fecit*. – Egyes szám harmadik személyben. Ezutóbbi megállapítás arra enged következtetni, hogy az irat valóban egy harmadik személy kezének műve, pontosabban egy hivatásos írnoké (*scriptor*)<sup>92</sup>. A *testamentum per aes et libram* típusának megfelelően természetesen megjelennek benne a végrendeleti formához tartozó kötelező elemek, mint a *familiae emptor* kinevezése. A *testamentum* eleget tesz minden formai elvárásnak: tabulára, latinul íratott, a tanúk pecsétjeivel, valamint a Gaiusi Institúciók által ajánlott archaikus formákkal ellátva.

Antonius Silvanus fiát jelölte ki *ex asse* (kizárólagos) örökösének, Marcus Antonius Satrianust, aki atyjával ellentétben rendelkezik klasszikus római *tria nomina*-val, ez azonban valószínűleg nem függ össze egyikük polgárságával sem. A gaiusi formula további jelentős eleme *a:ceteri alii omnes exheredes sunt*, tehát az *exhereditio*, mely fordulat célja minden más lehetséges örökös kizárása a *bonum*-ból. Ezt *substitutio* követi, tehát a helyettes örökös kinevezése, mely abban az esetben lép fel, ha az eredeti *heres* valamilyen okból nem tud örökölni. Az adott végrendelet esetében *substitutio pupillaris*-t rendelt el az örökhagyó, tehát a végrendelkezőkor még *impubes* fiához rendelt egy helyettest, akire akkor száll a hagyaték, ha a fiú még nagykorúvá válása előtt meghalna. Főszabály szerint a *substitutornak* 60 vagy 100 nap állt rendelkezésére a hagyatékba történő belépéshez, ezzel mindenféle csalárdságot megakadályozva<sup>93</sup>. Említésre méltó itt a *substitutio* másik ismert fajtája, a *substitutio vulgaris*<sup>94</sup>, melynek alanya az az örökös volt, aki az első helyettesítés sikertelensége esetén lépett fel. Jelen esetben Antonius Silvanus saját testvérét, Antonius R-t (a nevét nem ismerjük)

---

<sup>89</sup> Arangio-Ruiz - FIRA III2 129-130. oldal; Liebs 2000, 113-114.

<sup>90</sup> Benedek Ferenc, Pókecz Kovács Attila: Római magánjog, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021 – 370. oldal

<sup>91</sup> Cf. Kayser 1990, 242

<sup>92</sup> Paulus D. 29. 1. 40 pr.

<sup>93</sup> Crook 1967, 124; Jakab 2016, 503.

<sup>94</sup> Jakab, 2018. 83-84.

nevezte *substitutor*-nak. A korabeli joggyakorlat szerint az örökös száz, vagy csak hatvan napot kapott arra, hogy belépjen a hozzá rendelt hagyatékba, a *heredes* tartózkodási helyétől függően.<sup>95</sup> A végrendeletben sok rendelkezés lehetne vizsgálatunk tárgya, például Antonius Silvanus egy nem nevesített *prefectus*nak címezett hagyatéka, vagy azon *manumissio*, melynek alapján *Kronion* nevű rabszolgája felszabadulhatott, ha elszámolást adott az általa kezelt javakról<sup>96</sup>. Amit azonban a sok közül a legrelevánsabbnak és egyben legérdekesebbnek tartok, az a végrendelkező által a „fiam anyjának” nevesített személyhez fűződő rendelkezések együttese. Az elnevezés abból ered, hogy Antonius nem vehette el párját, kit *Antonia Thermutha*-nak nevez a végrendelet, szolgálatának teljesítése okán. Így tehát feltételezhetjük, hogy a páros házassághoz közeli állapotban éltek egymással, mely állapotból született Antonius Satrianus, az elsődleges örökös. Az irat értelmében Antonius Silvanus egy viszonylag nagy összeget rendelt párjának, összesen 500 ezüst *denario*-t. Ez a szám a *Gnomon* 14. §-ra emlékeztethet minket, ugyanis az említett szakasz ugyanezt az összeget jelöli ki, mint a felszabadított nőknek rendelhető *denario* maximális mértéket. Ez az összefüggés további magyarázatot adhat nekünk Antonia korábbi statusáról, így arra következtethetünk, hogy eredetileg Antonius rabszolgája volt, amíg az fel nem szabadította.<sup>97</sup>

Mindezek után felmerülhet bennünk a következő kérdés: Miért ügyelt egy peregrinus katona ilyen figyelmesen arra, hogy egy írott, formai követelményeket szigorúan betartó, megfelelő nyelvezettel rendelkező, hivatásos írnok által megfogalmazott végrendelete legyen? A választ csak találgatni tudjuk. Lehet, hogy római polgárságot várt a *honesta missio*-jának teljesítéséért cserében, vagy egyszerűen fontosnak tartotta, hogy legyen egy kifogástalan *testamentum*.

## VIII. Egy végrendelet Walesből

A római végrendeletek általános szabályainak bemutatása, valamint Antonius Silvanus híres egyiptomi *testamentum*ának elemzése után Britanniába kanyarodunk utunkon, pontosabban Walesbe<sup>98</sup>. Ugyanis ez volt a helyszíne egy olyan római végrendelet megalkotásának, amely az előző fejezetben részletezettekhez hasonlóan, a gaiusi elvek mentén íródott<sup>99</sup>.

---

<sup>95</sup> Jakab 2016, 503.

<sup>96</sup> Liebs 2000, 125-126.

<sup>97</sup> Liebs 2000, 121.

<sup>98</sup> Jakab Éva: Roman Law in the Provinces: A Case Study, Károli Mundus, 2021

<sup>99</sup> A formai kritériumokért részletesebben: Rűfner 2011, 4-6; A. Watson, The Law of Succession in the Later Roman Republic, 1971, 8-21

A táblára, amely a *testamentum*ot tartalmazza, a 19. században talált rá egy „M.L.I” monogrammú személy, Roger Tomlin szerint valószínűen Morgan Lloyd, ügyvéd, parlamenti képviselő. A feltárás helyszíne észak-Walesben, Trawsfynydd közelében található, melyet két Lloyd által írt levél tanúsít<sup>100</sup>.

Ami a tábla fizikai mivoltát illeti<sup>101</sup>, a tábla rögzítésében használt kötési mód már az 1. század első felében általánossá vált az írnoki munkában. Kr. u. 61-ben a *senatus consultum Neronianum* ráadásul kifejezetten ehhez a technikai készítési formához kötötte a jogi dokumentumok (különösen a végrendeletek) érvényességét<sup>102</sup>.

Ami a tábla keletkezését illeti, pontosan nem tudjuk meghatározni annak időpontját, viszont négy másik brit táblával vélt formai hasonlóságai arra engednek minket következtetni, hogy hasonló időintervallumban keletkezhetett ez is, tehát Kr. u. 75 és 125 között valamikor.<sup>103</sup>

Ez a dátum körülbelül lefedi Tomen-y-Mur, egy közeli település római megszállásának idejét. A dokumentumot római kézírással írták, azonban nem lehet betűről betűre olvasni, ugyanis egyes betűk megsérültek, a szövegtöredékes. Így Antonius Silvanus végrendeletével ellentétben itt a teljes szavakat kell olvasnunk, majd beilleszteni az üres helyekre a hiányzó betűket. A dokumentumok modern kiadásában, ha több olvashatatlan betű következik egymás után, így értelmezhetetlenné téve a szót, annak helyére gyakran a „traces” jelölés utal. Az egyszerűség kedvéért viszont a rekonstruált verziót illeszttem dolgozatomba:

*[ante]quam moriar ex asse herede[m iubeo]  
ceteri alii ornnnes mihi exheredes sunt[o ...]  
leg[e] non alia [quam] quanta quibusqu[e ...] ... ded[ero] donavi donari[q]u[e] iusser[o ...]  
... tuque  
MA[2-3]SENE adito ce[r]nito hereditatem meam  
... centum p[ro]xsimis mortis<s> mea(e) quibus DIE [sci]es [po]t[e]risque sci[r]e te mihi  
esse heredem le- <le>gitumam testibus pr(a)esentibus heredes sunt qui [sci]ant se eius rei  
ADVO CA[... e]sse  
quod si ita n[on] creveris hereditatem [meam s]i aditum noluer[is exher]es esto [...]  
... C[... ]AM quam [ex asse mihi] here-*

<sup>100</sup> R. S. O. Tomlin, A Roman Will from North Wales, *Archaeologia Cambrensis* 150 (2001) 143-156.

<sup>101</sup> Részletesebb leírásért: Jakab Éva: Ein fideicommissum aus der Praxis des Javolenus Priscus: D. 36,1,48(46) (11 epist.)

<sup>102</sup> Jakab Éva: Ein fideicommissum aus der Praxis des Javolenus Priscus

<sup>103</sup> A másik négy tábla: *Britannia* 23 (1992), 147 (Carlisle, 7 Nov. 83); *RIB II.4, 2443.II* (London, Domitianic); *Britannia* 34 (2003), 44 (London, Flavio-Trajanic); *Britannia* 25 (1994), 302, No. 34 (London, 14 March 118)

„Mielőtt meghalok, elrendelem, hogy X legyen az én egyedüli örökösöm [...] mindenki más örökösöm ne részesedjen örökségemből [...]

[...] és te, lépj be, fogadd el hagyatékomat, haláloamat követő száz napon belül, mikor tudsz vagy tudhatsz törvény szerinti örökösi státuszodról, tanúk jelentlétében láthassák az örökösök, hogy ők a [...] ennek a hagyatéknak.

De ha nem fogadod el hagyatékomat, ha elutasítod az abba való beiktatást, legyél te is *exheres*, akit kineveztem egyedüli örökösömnnek.”

Ahogy már korábban említettem, eme *testamentum* értelmezésében kulcsfontosságú egyiptomi „veterán” katonánké, mely a Gaiusi Institúciók szerinti végrendelet tökéletes példajaként funkcionál a gyakorlatban.

Az első mondat, mely sajnálatos módon többnyire elveszett, az örökös megnevezését tartalmazta, tehát az *institutio*-t. A római végakarati intézkedést ugyanis, modern jogrendszerek gyakorlatával ellentétben, az örökösnevezés teszi végrendeletté, azaz elengedhetetlen követelménye és fő tartalmi eleme a római végrendeletnek. Gaius szavaival élve: *caput et fundamentum testamenti*. Akkora jelentőséget tulajdonított a jog ennek az intézménynek, hogy minden, a végrendeletben azt megelőző rendelkezést érvénytelennek tekintettek<sup>104</sup>.

Ezen megnevezés nem csak a jogutódok, a *heredes* pozíciójának kijelölését tartalmazta, hanem az *executor*-ét is egyben, tehát az örökös feladata volt a végrendeletben minden egyéb rendelkezés végrehajtása, azoknak felügyelete (pl. emlékmű építése, rabszolgák *manumissio*-ja, hagyaték kifizetése, vagy a végrendelkező temetésének megtartása/megszervezése), valamint a hagyatékhoz tartozó kötelezettségeknek való elégtételnek feladata is őt terhelte. Ezutóbbi sokakat eltántorított a pozíció felvállalásától, mivel adott esetben a tartozások összege többszöröse is lehetett a teljes hagyatéknak. Ahogyan azt már korábban tárgyaltuk, az is előfordulhatott, hogy a *heres* halála megelőzte az örökhagyóét, vagy nem vette át a hagyatékot a végrendeletben megjelölt határidőn belül. Ezekre az esetekre született a *substitutio*, tehát a helyettes örökösök kinevezésének mechanizmusa, kik az elsődleges örökös halálával váltak csak a hagyatékra jogosulttá.

Mint ahogy más korabeli példányok, ez a végrendelet is a szabványos *X testamentum fecit* formulával kezdődik, azonban a *testator* neve s címei sajnálatos módon ismeretlenek

---

<sup>104</sup> Molnár Imre – Jakab Éva: Római jog, Leges, Diligens, 2019 – VI. Öröklés

számunkra. Viszont viszonylag nagy fokú határozottsággal állíthatjuk, hogy az örökhagyó katona volt, ugyanis a birodalomnak egy ilyen újonnan meghódított területén a római polgárok rétegét alapvetően a leszerelt katonák képezték.

Az *antequam moriar* mint kifejezés tipikusan nem található más végrendeletekben, így tehát az azt követő szavak mivoltára nem tudunk biztosan következtetni, csupán találgatni tudunk. Nyilvánvalóan az örökhagyó valami olyan *eventus*-ra gondolt, mely időben a halála előtt következett be, vagy olyan rendelkezést vezet fel, melynek teljesítése úgyszintén halála előtt volt esedékes. A legvalószínűbb feltételezés az, hogy magára az *institutió*ra utal a passzus, viszont egy rabszolga *manumissió*ja, vagy egy olyan sarjának legitimációja is lehetett, kinek származása korábban vitatott volt<sup>105</sup>.

Az *ex asse heredem iubeo* már jelzi számunkra, hogy egyedüli örökösről fogunk beszélni, nem pedig többről. Ugyanis az *as* az örökség egészét jelenti latinul, az *ex asse* pedig annyit tesz, hogy „az egészből ...részesedik XY”. Eme egyedüli örökös neve, mint ahogy az örökhagyóé, elveszett, viszont ki tudjuk olvasni a *C[. . .]a* betűket a névből, valamint azt is, hogy az illető nő nemű volt. Ha Antonius Silvanus testamentumából indulunk ki, akkor feltételezhetjük, hogy a mondat még folytatódik a hagyatékra történő általános jellegű utalással, mely például így nézhetett ki: *omnium bonorum meorum castrensium et domesticum*<sup>106</sup> – „minden erődbeli, s otthon levő hagyatékom”.

*Ceteri alii omnes mihi exheredes sunt* – így szól a következő mondat. Mint ahogy a végrendeletben máshol is, szó szerint ugyanez a formula található Antonius Silvanuséban.<sup>107</sup> Ez az *exhereditio*.<sup>108</sup>

Immáron érdekes különbség az antoniusi és ezen *testamentum* között az, hogy itt az *exhereditio*-t nem rögtön a *cretio* követi, hanem előtte a fiókvégrendeletek(*codicillus*-ok) érvényességének kérdését taglalja a szerző, mely sorok más dokumentumokban jellemzően azoknak végén szerepelnek. Magát a *codicillus* fogalmát a következőképpen lehet meghatározni: „[...] oly végrendelkezés, mely örökösnevezést (*heredis institutio*-t) nem tartalmaz, hanem végrendeleti vagy törvényes örökös feltételezése mellett halál esetére vonatkozó más intézkedéseket tartalmaz.”<sup>109</sup>

<sup>105</sup> R.S.O. Tomlin: A Roman Will from Northern Wales, 2001, Archaeologia Cambrensis

<sup>106</sup> Jean Maqueron: *Le testament d'Antonius Silvanus*, *Révue Historique de droit français et étranger*, Quatrième série, Vol. 23 pp. 123-170, Editions Dalloz

<sup>107</sup> Pontosabban, az egyetlen különbség, hogy az egyiptomi származású textusban levő mondatban nem szerepel a „mihi” birtokszó, magyarul „enyém/én”, de természetesen a mondat tartalmán, értelmén ez nem változtat.

<sup>108</sup> Magyarázattért Lásd 16. olda

<sup>109</sup> Arcanum kézikönyvtár – A Pallas nagy lexikona – Fiókvégrendelet, linkért lásd V. Fejezet, Internetes források

A *testamenti factio*-val rendelkező örökhagyó fiókvégrendelet létrehozása után több ilyen is készíthet, azzal a fontos feltétellel, hogy tartalmuk egymással ne legyen ellentétes, mivel, ha az, a későbbi rendelkezés lesz irányadó. Előnye, hogy kevesebb alaki kritériumnak kellett megfelelnie, egyszerűvé téve az eredeti *testamentum* kvázi módosítását annak újraírása nélkül. Visszatérve aktuális végrendeletünkhöz, amit a szövegben látunk, az nem más, mint a *clausula codicillaris* (fiókvégrendeleti záradék), mellyel a végrendelkező kijelenti, hogy amennyiben végintézkedése *testamentum*ként nem állja meg a helyét, azt *codicillus*-ként kívánja fenntartani.

Ezután a „*MA[2-3]SENE*” vezeti fel a *cretio vulgaris*-t. Ebben a formulában az örökhagyó egyenesen az általa megjelölt örököszt szólítja meg, arra kérve őt, hogy fogadja el hagyatékát, eme szándék kijelentésével, melyen aktust a római jog *cretio*-ként nevesít. A *cretio* azonban az örökhagyó által szabott jogvesztő határidőhöz volt kötve, mely jellemzően 100 nap volt kinevezésétől számítva, vagy azon időponttól, mikor az örökös tudhatott annak haláláról, a *testator* akaratától függően. Érdekes módon az utóbbi formája fordult elő gyakrabban. A szövegben található *cretio* formulája maga egy kibővített verziója az eredeti, *Instituciók*ban található, mely utóbbi így szól:

*cernitoque in centum diebus proximis quibus scies poterisque.*

Ezzel szemben a végrendeletben található így néz ki:

*...cernito hereditatem meam ... centum proximis mortis meae quibus die scies poterisque scrite te mihi esse heredem...*<sup>110</sup>

Az imént idézett mondatban három problémát vélünk felfedezni. Elsőként, a *centrum proximis* előtt nem olvasható *diebus*, viszont a józan ész azt diktálja, hogy ott kell lennie. Másodsorban a *mortis mea* ugyan világosan elolvasható, azonban a nyelvtanilag helyes alak *morti meae* lenne. Ez valószínűleg másolási hibának tudható be. Végül pedig a *quibus* utáni *die*-szótöredék feltehetően egy helytelenül elhelyezett *diebus* eleje.

Helyesírási hibáknál maradva, a következő sor elején található azismétlődő „*le*” szótag is vélhetően az írnok hibájából fakad, aki elkezdte a *legitimam* szó leírását az előző sorban, majd tévedésből újrakezdte a következőben. Ugyanennél maradva, a szó végén található *-am* nőnemű accusativus végződés biztosan megmutatja nekünk, hogy az örökös egy nő volt, a végrendeletet készítő felesége, vagy lánya, s egyedüli gyermeke.

---

<sup>110</sup> *Instituciók* II 165., 171-ben *cretio vulgaris* definíció alatt.

A *testibus praesentibus* mint szókapcsolat egyértelműen tanúk jelenlétére utal, azonban az irat töredékessége miatt nehezen olvasható ki annak szövegéből, hogy pontosan milyen szerepet töltenek be a tanúk. Leszűkítve, a kérdés valójában az, hogy az említett tanúk még az előző *cretio* klauzulához kapcsolódnak, vagy az azt követőhöz. Ugyanis lehet, végrendelet tanúi, kiknek jelenlétében kellett azt felolvasni.<sup>111</sup>

A következő klauzula a következőképpen szól: *heredes sunt ... esse* – sajnos ez túlságosan töredékes ahhoz, hogy értelmet nyerjünk belőle, azonban sejthetjük, hogy az előzőek megerősítését szolgálhatta. Egyes kutatók szerint például annak az általános elvnek a betartására figyelmeztetett a mondat, hogy az örökösök csakis olyan személyek lehettek, akik tudtak a végrendeletben történő megnevezésükről. Ami pedig az *advoca ... esse*-t illeti, nem rendelkezünk itt olyan biztos támpontokkal, melyből le tudnánk vonni bármilyen következtetést a szó teljes alakját s értelmét illetően.

A következő sor: *quod si ita n[on] creveris hereditatem [meam s]i aditum noluer[is exher]es esto* - szokásos módon egy *gaiusi* formulának kisebb variációja, ugyanis az eredetitől *quodni ita creveris, exheres esto*. – alig tér el.<sup>112</sup> Az *aditus* szó ebben a kontextusban a *cretio*-nak felel meg.<sup>113</sup>

Az *esto*-t követően maga a felület túl sérült ahhoz, hogy többet tudjunk kiolvasni ezen sorból. Az azt követő sorokban viszont minden bizonnyal ismét az örökösről esik szó, mely megállapítást a *heredem institui* szókapcsolat jelenléte támaszt alá. Az *esto* és a *heredem institui* között elhelyezkedő *quam* környékén levő maradványok alakjából az *ex asse mihi* szószerkezetre következtethetünk („akit kineveztem egyedüli örökösömnek”). A *quam* előtti szót illetően, a szövegkörnyezetből és a töredék alaki sajátosságaiból kiindulva a legvalószínűbb az, hogy az örökhagyó itt örökösenek nevét véste viaszba. A szó végi “A” és “M” betűk egy nőnemű *accusativus*ra utalnak, melyből következik az a feltételezés, hogy örökösként a végrendelkező lányát vagy feleségét jelölhette meg. A szó eleje vélhetően “C” vagy “G” betűvel kezdődik, a kutatók zöme azonban inkább az elsőt valószínűsíti. Lehetséges név például a *Cominiam*<sup>114</sup>.

Összességében, míg pozitívként értékelhetjük, hogy a táblák t fennmaradtak öbb évezred után, sajnálatos belegondolni abba, hogy mennyi mindent megtudhattunk volna még a végrendelet ismeretlen szerzőjének életéről, családjáról, s arról a sok rendelkezésről, melyet

<sup>111</sup> Pauli Sententiae iv 6.1-3, praesentibus testibus

<sup>112</sup> Institúciók II. 165.; valamint Antonius Silvanus végrendeletében: „*ni ita creveris, exheres est.*”

<sup>113</sup> Thus Pliny, ep. X 75, *ut hereditatem suam adirem cerneremque*

<sup>114</sup> R.S.O. Tomlin: A Roman Will from Northern Wales, 2001, Archaeologia Cambrensis – 152. oldal

rögzített az eredeti, tíz-tizenkettő táblából álló dokumentumban<sup>115</sup>. A z elemzett irat formalizmusa szépen demonstrálja azt, hogy a latin nyelv használata, valamint a római jog a katonaság térbeli mozgásával eljuthatott a birodalom legidegenebb, legmesszebbi sarkaiba, egy “jelentéktelen” település legkisebb szegletébe is.

## IX. Zárszó

Az első fejezetben felvázoltam a kutatási céljaimat. Britannia provincia töredékes emlékeiből kívántam minél átfogóbb képet nyújtani. A dolgozat terjedelmi korlátjaira figyelemmel értekeztem a kodifikációban megörökített, témám szempontjából releváns forráshelyekről, Javolenus Priscus igazságosságáról, Seius Saturnus britanniai flottavezető végrendeletéről, bemutattam a római végrendeletek alapvető ismérveit, a *testamentum per aes et libram* végrendelettypust, majd erre az alapra építve folytattam dolgozatomat Antonius Silvanus végrendeletének elemzésével, amely elengedhetetlen volt egy bizonyos Észak-Walesből származó dokumentum mélyebb értelmezéséhez. Ezzel párhuzamosan fut a dolgozatomban a térség közjogának, a britanniai joggyakorlatnak bemutatása. A *cursus honorum* rendkívül fontos jogi, politikai, és társadalmi intézményének általános vizsgálata, a *Lex Villia Annalis*, *Lex Cornelia de magistratibus* hatálybalépésével és Augustus reformjainak végrehajtásával bekövetkezett változtatások megértése volt az a nélkülözhetetlen elméleti háttér, mely lehetővé tette számomra a provincia közjogi gyakorlatának értékelését. Ezután speciálisan vizsgáltam a *cursus honorum* intézményét a ránk marad provinciai jogforrásokban.

A dolgozat során bemutatott anyagok és elemzések hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megértsük a római joggyakorlat működését Britannia provinciában. Különösen figyelemreméltó, hogy a jogi normák hogyan illeszkedtek a helyi viszonyokhoz, és milyen mértékben voltak képesek fenntartani a társadalmi rendet még a birodalom távolabbi régióiban is. A dolgozat megállapításai felhívják a figyelmet a további kutatások szükségességére is. A provincia jogi hagyatékának teljes feltérképezése és a fennmaradt források mélyebb elemzése hozzájárulhat a római közigazgatás és társadalom működésére vonatkozó ismereteink gyarapításához.

---

<sup>115</sup> Ez Antonius Silvanus öt táblás végrendeletének legalább dupláját jelentené

## Bibliográfia

### Internetes források

Arcanum Kézíkönyvtár / Ókori lexikon / R / Rescriptum

<https://www.arcanum.com/hu/onlinekiadvanyok/Lexikonok-okori-lexikon-CA894/r-CC9D0/rescriptum-CCA01/>

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/f-9118/fiokvegrendelet-9B54/>

Roman Inscriptions of Britain -

<https://romaninscriptionsofbritain.org/inscriptions/TabVindol645>

### Szakirodalom

Schiller, A. Arthur, Texts and Commentary for Study of Roman Law. Mechanisms of Development, New York, 1946.

Chastagnol, A., Le sénat romain à l'époque impériale, 1992.

Sirks, A. J. Boudewijn, The Theodosian Code: A Study, 2007, Studia Amstelodamensia, p. 39.

Crook, A. J., Law and Life of Rome, 90 B.C.-A.D. 212, Ithaca, 1967.

Bowman, Alan K., Life and Letters on the Roman Frontier, Routledge, 1998.

Alföldy, Géza, Zeitgeschichte und Krisenempfindung bei Herodian, in: Ders., Die Krise des Römischen Reiches. Ausgewählte Beiträge, Stuttgart, 1989, pp. 273–294.

Lintott, Andrew, The Constitution of the Roman Republic, Oxford University Press, 2003.

Tarwacka, Anna, Zablocki, Jan, Zymskie prawo publiczne, Wolters Kluwer Polska SA, 2021.

Tarwacka, Anna, Piracy in Roman Law and the Beginnings of International Criminal Law, Polish Review of International and European Law, 2012.

Birley, Anthony R., The Fasti of Roman Britain, Oxford, Clarendon Press, 1981.

Birley, Anthony R., The Roman Government of Britain, Oxford University Press, 2005.

Torrent, Armando, Fideicommissum familiae relictum, Universidad, Servicio de Publicaciones, 1975.

Benedek, Ferenc, Pókecz Kovács, Attila, Római magánjog, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

Birley, Anthony R., 2005, p. 271; Korporowicz, L. J., Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey, The Journal of Legal History, 33 (2012), p. 143.

Humfress, Caroline, Laws' Empire: Roman Universalism and Legal Practice, 2014.

De Robertis, F. M., La 'grande lacuna' – per la materia privatistica nel Codice Teodosiano, AARC XIV, Napoli, 2003, pp. 261–264.

Johnston, David Eric Lothian, The Roman Law of Trusts, Oxford Clarendon Press, 1988.

Johnston, David, Succession, in: The Cambridge Companion to Roman Law, Cambridge Companions to the Ancient World, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 199–212.

Roebuck, Derek, de Loynes de Fumichon, Bruno, Roman Arbitration, Oxford, Holo Books: The Arbitration Press, 2004.

Roebuck, Derek, Bricks Without Straw: Arbitration in Roman Britain, Arbitration International, Volume 23, Issue 1, March 2007.

Dunning, S. B., The Republican Ludi Saeculares as a Cult of the Valerian Gens, *Historia*, 69(2), pp. 208–236, 2020.

Eck, W., Einsenatorischer Cursus honorum aus der Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr., *Chiron*, 4, 1974, pp. 533–540.

Meyer, Elizabeth A., *Legitimacy and Law in the Roman World: Tabulae in Roman Belief and Practice*, Cambridge University Press, 2004, pp. 112–115.

Rabel, Ernst, ‘Nachgeformte Rechtsgeschäfte’, 1906, 27 ZRG (RA) 290 ff, 1907, 18 ZRG (RA) 311 ff; cf also Zimmermann (n 3) 89.

Jakab, Éva, “Methoden der Identifikation in römischen tabulae”, in: Depauw, M. / Coussement, S. (eds.), *Identifiers and Identification Methods in the Ancient World*, Leuven / Paris, pp. 209–231.

Jakab, Éva, *Causa Curiana: Az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában*, Miskolci Jogi Szemle, 16(5), pp. 221–231, 2022.

Jakab, Éva, Ein fideicommissum aus der Praxis des Javolenus Priscus, D. 36,1,48(46) (11 epist.), 2018.

Jakab, Éva, Roman Law in the Provinces: A Case Study, *Karoli Mundus I.*, KRE-ÁJK, 2021.

Kayser, F., “Les «statores» en Égypte”, *BIFAO* 90, pp. 241–246, 1991.

Kolbe, H.-G., Der cursus honorum eines unbekannten Senators aus Praeneste, *Chiron*, 2, pp. 405–428, 1972.

Lintott, Andrew, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford University Press, 2003.

Meyer, Elizabeth A., *Legitimacy and Law in the Roman World: Tabulae in Roman Belief and Practice*, Cambridge University Press, 2004, pp. 112–115.

Millett, Martin, Revell, Louise, Moore, Alison, The Oxford Handbook of Roman Britain, Oxford, 2016.

Millett, Martin, The Oxford Handbook of Roman Britain\*, 2016.

Mitteis, Ludwig, \*Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches, 1891.

Peachin, M., Iudex vice Caesaris: Deputy Emperors and the Administration of Justice during the Principate, 1996.

Pina Polo, Francisco, The Triumviral Period: Civil War, Political Crisis and Socioeconomic Transformations\*, Libera Res Publica, 2020.

Plessis, P. du, Ando, C., Tuori, K., The “Inheritance” chapter, The Oxford Handbook of Roman Law and Society, Oxford, 2016, pp. 498–509.

Rabel, Ernst, ‘Nachgeformte Rechtsgeschäfte’, 1906, 27 ZRG (RA) 290 ff, 1907, 18 ZRG (RA) 311 ff

Reid, Kenneth G. C., De Waal, Marius J., Zimmermann, Reinhard, Testamentary Formalities in Historical and Comparative Perspective, Oxford University Press, 2011.

Roebuck, Derek, Bricks Without Straw: Arbitration in Roman Britain, Arbitration International, Volume 23, Issue 1, March 2007.

Roebuck, Derek, de Loynes de Fumichon, Bruno, Roman Arbitration, Oxford, Holo Books: The Arbitration Press, 2004.

Sáry, Pál, Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében, Szt. István Társulat, Budapest, 2009.

Sänger, P., “Römische Veteranen in Ägypten (1.-3. Jh. n. Chr.): Ihre Siedlungsräume und sozioökonomische Situation”, in: Herz, P. / Schmid, P. / Stoll, O. (Hgg.), *Zwischen Region und Reich. Das Gebiet der oberen Donau im Imperium Romanum*, Berlin, 121–133, 2010.

Simón, Marco F, Religion and Rituals in Republican Rome, in: V. Arena, J. Prag, & A. Stiles (eds.), *A Companion to the Political Culture of the Roman Republic*, Hoboken, John, 2022, pp. 455–469.

Svyantek, D.J., “Make haste slowly”: Augustus Caesar transforms the Roman world, *Journal of Management History*, 5(6), pp. 292–306, 1999.

Tomlin, Roger, A Roman Will from North Wales, *Archaeologica Cambrensis*, 150 (2001), pp. 143–156.

T. Robert S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, American Philological Association, 1951.

T.H. Rüfner, *Testamentary Formalities in Roman Law*, 2011, Oxford.

Zlinszky, János, *Ius Publicum. Római Közjog*, Osiris kiadó, 1997.